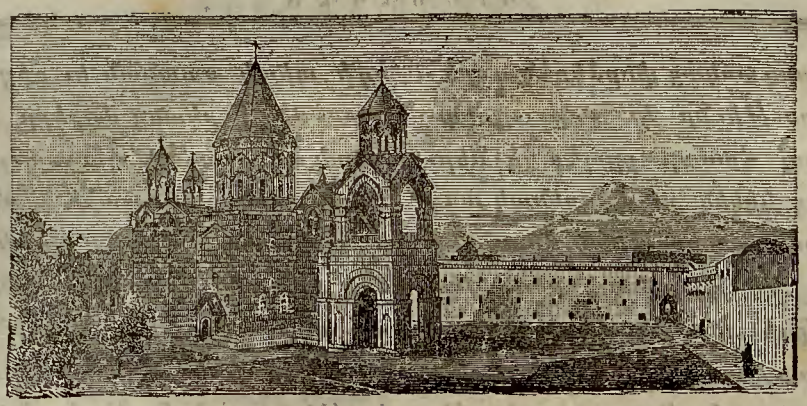

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻՒ Ա.— ՇՐՋԱՆ ԺԱ. ՏԱՐԻ Ժ.— ՅՈՒՆՎԱՐ 31.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԸՆԾԱԼ ՓԱՄԲՈՒՆԿ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՄԷՋ

1877 թուական 1876էն ծանրածանր կնճռոտած եւ կտակած գաւնաղէտ եւ մահասփիւռ գործողութեանց եւ արդեանց սարսափելի մրցմանց տեսարանով աւելի գերազանցուելով եւ պատմութեանց մէջ սխուր յիշատակներ արձանագրելով չուեց ի յաւիտենականութիւն՝ բայց ոչ երբէք ի մոռացութիւն, միանգամայն տարօրինակ արուեստից եւ հանճարներու տարօրինակ եւ յաւէտ ցաւալի մրցմանց արգասեաց մէջ ծնաւ ներկայ 1878 թուականը, զոր մանաւանդ բանական կենդանիքս շնորհիւ Տեառն կենդանութեան շունչը վայելած լինելով՝ արժանացանք տեսնել եւ ողջունել՝ միմեանց բարեմաղթելով ըստ սովորականին Շնորհաւոր նոր և բարի փոքի, ինչպէս նաեւ երախտագիտական զգացմանց արդար հաւաստիքը եւ վառք վերուղղելով առ Աստուած։

Իցէ թէ Աստուած լսէր մեր ձայնը՝ գթար՝ ողորմէր եւ պարգեւէր մարդկութեան հոգեւոր եւ մարմնաւոր բարութիւնք՝ խաղաղ. եւ անվրդով կենցաղավարութեամբք ապահովելով ներկայ նոր տարւոյ մէջ՝ եւ վերջ տալ ազգէր գաւնաղէտ մրցմանց եւ մահաշունչ գործողութեանց։

Գուցէ Աստուծով կատարուի այս, եւ կամ աւելի հակառակը եւ աւելի չարաչարը արդիւնաւորուի։ Կամք Տեառն օրհնեալ եղիցի։

Ի՛նչ որ եւս լինի, Հայերս պէտք է մեր բաժինը կշռեմք եւ մշակեմք, որոյ համար յաւէտ մեր սեպուհ պարտաւորութիւնն է անխոնջ եւ անդադար հետեւիլ՝ խորհիլ՝ հոգալ եւ կարեւորը տնօրինել՝ մանաւանդ համայն գործողութեանց եւ շարժմանց մէջ մեծապէս պիտի ջանամք եւ հրահանգուիմք անցեալէն օգտուիլ՝ նորա մէջ կատարուած

ջանից եւ արգասեաց վորձերէն գործնական հմտութիւնը եւ օգուտը արդիւնաւորելոյ համար, որպէս զի ներկայումս մեզ կրկին բարի օրինակ առնելով, եւ կամ զգուշութեան հրահանգ ընդունելով եւ օգտուելով՝ ըստ այնմ իրագործեմք եւ կամ աւելի եւս բարի արդիւնք ստանալոյ միջոցներ գտնել եւ գործադրելոյ համար յարատեւ հետաքննդեմք։

Ինչպէս միշտ՝ նոյնպէս ինքերկայիս Հայոց ամենակարեւոր եւ ամենէն նուիրական պաշտօն եւ պարտքն է իւրեանց՝ Հայաստանեայց առաքելական Եկեղեցին ճանաչել՝ եւ պաշտել բարի նախանձով՝ նորա պայծառութեան եւ ապահով յարատեւութեան կարեւորութիւնքը ջերմեռանդութեամբ հոգալով եւ լրացնելով՝ ինչպէս որ ցարդ միշտ մտածած են եւ աշխատած, նոյնպէս պարտաւոր են ցյաւիտեանս։

Համայն Հարազատ Հայոց անշուշտ պէտք է միշտ եւ յատկապէս քաջ գիտենալ՝ — եւ ինչպէս արեգակնափայլ ճշմարտութիւն եւս է՝ զի Հայոց Ազգի անցեալը եւ ներկայս Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ պարտական է. Հայոց Ազգի կեանքը եւ մահը անոի կախումն ունի. Հայոց ապագայն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ բեւեռուած եւ հաստատուած է. Հայք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ համար եւ նորա մէջ պիտի գործեն, նորա մէջ պիտի ջանան բարեգործական հաստատութեամբք եւ կրթական հիմնարկութեամբք ճոխանալ՝ մնայնիլ՝ զարգանալ եւ յառաջադիմել, նորա մէջ Հայկական շունչ եւ ոգի պիտի ստանան եւ բեղմնաւորեն, նորա մէջ իւրեանց մտքերը եւ սրտերը պիտի ազնուացնեն՝ լուսաւորեն եւ զարդարեն, նորա մէջ բարի մարդկութիւնը եւ քրիստոնէութիւնը պիտի ուսանին, մէկ խօսքով՝ նորա մէջ հանդերձ կենցաղագիտական հմտութեանց կարեւորութեամբք եւ ազգային ամեն յատկութեամբք՝ ճշմարիտ եւ հարազատ Հայ պիտի ծնանին՝ սնանին՝ զարգանան եւ իւրեանց կեանքը կնքեն։

Այս եւ այսպիսի գեղեցիկ եւ նուիրական նպատակը եւ պարտաւորութիւնքը որքան վսեմ՝ որքան քաղցր՝ որքան անհրաժեշտ՝ հանրաբաղձալի եւ պաշտելի են ամեն հարազատ Հայորերոյ համար, նոյնքան եւս ծանր են եւ գործադրութիւնքը մեծամեծ մինչեւ անգամ ահագին խոչընդոտներու կհանդիպին։ Օրինակները նոյն իսկ անցեալ 1877 թուականում՝ բաւական կըգտնըւին, իսկ անշուշտ աւելի՝ բազմաթիւ եւ բազմատեսակները կըգտնուին եթէ ուշադրութեամբ հետազօտուին եւ գիտուին անցեալ տարիներէ բաղկացած շատ դարերում։

Եթէ միայն Բրիտոնէական դարերը եւ անցեալ ժամանակները զննուին, միթէ սակաւ օրինակներ կըգտնուին։

Դժբաղդ Հայեր. երբեմն ունեցած են քաղաքական իշխանութիւն, որով ջանացած են ծաղկիլ Եկեղեցւոյ հետ միասին, բայց չարիք մնացած են՝ որ հեգ Հայոց գլխոյն կարկտանման չեն հեղեղած, մինչեւ որ թշնամիք քանիցս յաջողած են զայն գոգցես միանգամ ընդ միշտ հիմնայատակ տապալել եթա-

զելով որ երբէք չկարողանայ վերականգնիլ։

Միայն այո՛ եւ մի միայն Հայաստանեայց Եկեղեցին ցարգ կանգուն եւ յարատեւ մնացած է, որոյ համար Հայք երբէք չեն ներած Թշնամեաց՝ եւ ամեն քան յանձն առած՝ զոհ տուած եւ յաջողած են ապահովել ամեն գարանագործութիւններէ եւ չարամիտ ոսոխաց վտամիտ ներգործութիւններէն՝ գարձեալ համեմատաբար ոչ այնչափ մեծ զոհեր տալով եւ վնասներ կրելով։

Կկարծէք՝ Եկեղեցւոյ Թշնամիք աննըշան կամ սակաւաթիւ էին եւ նորա համար չէյաղողեցան։ — Ա՛նքան բազմաթիւ եւ սարսափելի էին եւ են, զի միայն Թագաւորներ չէին, այլ եւ նոցա հետ կյառճախէին Եկեղեցականներ եւ Քրիստոնեաներ, դէնպետներ, բազում ազգեր եւ մինչեւ անգամ զինեալ ահագին բանակներ։ Ամենք օտարակրօն նախանձախնդրութեամբ կյարձակուէին, ոմանք գաւանաբանական պատճառաբանութեամբք կնեղէին եւ Հայութեան կսպառնային, եւ բազումք քրիստոնէութեան դիմակով ծպտուած՝ քրիստոնէութեան անունը եւ բարի նախանձը պատռուակելով՝ ամեն բարբարոսութիւն գործել չէին եւ չեն խղճեր՝ եւ Թշուառ Հայերը եւ Հայաստանը յաւեր՝ ի սուգ եւ ի մխիր կընստեցնէին։

Ի՞նչ էր պատճառը՝ զի Եկեղեցին քան զքաղաքական անկախութիւն մեր անողքելի՝ դաժան եւ ստուարաթիւ Թշնամիներ ունենալով՝ կարողացաւ իւր գոյութիւնը ի յարատեւութեան պահպանել, իսկ քաղաքականը քանիցս վերականգնեցաւ եւ անկաւ։

Ջինուորական խանդ՝ տաղանդ եւ ռազմագիտութիւն կպակասէր։ Հայաստան երկրի դիրքը վատթար եւ ռազմագիտութեանց անյարմար էր։ Ցաչ զօրաւոր եւ զօրապետք կպակասէին։ Դրամ կպակասէր։ Կառավարական գիտութիւնը եւն թերի էր։

Գրեթէ ոչինչ չէր պակասէր բայ ի մնաւորական եւ բարոյական՝ գեղեցիկ եւ բարի հայկական — ազգային կրթութիւնէ եւ զարգացումէ՝ զոր համեմատաբար մեծ խնամքով եւ հետեւողութեամբ կմատակարարէր Եկեղեցին կամ Եկեղեցական Նուիրապետութիւնն՝ թէեւ սակաւաթիւ անձանց եւ սահմանաւոր շրջանի մէջ, ուստի Եկեղեցին ոչ միայն պաշտօնեաներով՝ այլ եւ նոցա հետ կամ նոցա խնամոց ներքեւ կրթական աշխատասիրութեանց պարապողներով եւ զարգացողներով կըպաշտպանուէր եւ կքարոզուէր, կրօնական եւ բարոյական զգացմամբք միայն ազգը կոգեւորէր եւ կպատրաստէր, որով միանգամայն Թշնամեաց դէմ անյաղթելի ախոյեան կհանդիսանար եւ ամեն տեսակ որոգայթները եւ չարնպատակները ամեն ժամանակ ջարդու փշուր կըցրուէր եւ ապարդիւն կթողուր։ — Կարելի է ուրիշ պատճառներ եւս գտնել եւ ապացուցանել, բայց այս ճիշտ եւ անհերքելի է՝ որ մեր յիշածներէն աւելի հիմնական՝ գօրաւոր եւ բանաւոր չեն կարող համարուիլ։

Ա՛յս պակասութիւնը եթէ չասեմք ի սկզբանէ՝ սակայն անշուշտ պէտք է

խոստովանիմք զի երկար տարիներ յաբատեւած է եւ ցարդ ըստ արժանւոյն նկատողութեան առնուած չէ, եւ ինչո՞ւ համար ուշադրութենէ այսչափ վրիպեր։

Գուցէ քաջ հասկացողներ գտնուած են, բայց ժամանակակից կրթական դարգացման աստիճանը եւ կրօնական զգացումը՝ ինչպէս նաեւ յաճախող օտարակրօն կամ օտար եկեղեցւոյ եւ դէնիզ քարոզչաց ջանքեր սակաւած էին այնպէս քարոզել եւ զարգացնել, սակայն որքան օգտաւէտ եղած է եւ պիտի լինի։

Գուցէ ներկայումս ուշադրութեամբ նկատելով եւ հետազօտելով հեռատեսել եւ իմանալ հեշտ լինի՝ որ մերնախնիք պարտաւոր էին եւ իրաւունք ունէին այնպէս եւս իմանալ՝ քարոզել եւ ջանալ, որպէս զի ազգը եւ եկեղեցին ապահովէին եւ ազատէին ատելի յաճախող վտանգներէն եւ դարանագործութիւններէն՝ միանգամայն խստաբեւ անհետ կորստենէ, մանաւանդ որ միջոցներն եւս այնքան նեղ եւ անճուկ էին՝ որ միայն եկեղեցիները կանգնելոյ եւ կրօնը ուսուցանելոյ կարողութիւն եւ գիւրութիւն հաղիւ կրնային ունենալ, որոյ համար եւս հազար անգամ շնորհակալեւ երախտապարտ մնալ պարտաւոր եմք։

Գալով ներկայիս՝ անցելոյն մեծ սխալները եւ թերութիւնները ուղղել պէտք է, այս ինքն դարձեալ քաջ գիտնալով որ Հայոց վրկութիւնը եւ ապագայն Հայոց եկեղեցւոյ մէջ է եւ անտի կախումն ունի, մի եւ նոյն ժամանակ պէտք է քաջ գիտնալ որ Հայք մի ազգ են եւ կրկազմեն, եւ ըստ այնմ թէ Հայոց Աղգի եւ թէ եկեղեցւոյ համար ի միասին ջանալ եւ գործել՝ միշտ եկեղեցւոյ հովանաւորութեան եւ պաշտպանութեան ներքեւ պատսպարուելով։

Այս գեղեցիկ եւ վսեմ նպատակը արդիւնաւորելոյ եւ պսակելոյ համար շատ բան կպակսի, շատ միջոցաց եւ ճանր զոհողութեանց կարօտութիւն կայ։

Բաւական է եթէ ամենէն աւելի դաստիարակութեան նուիրական խնդրոյն մեծ խնամք եւ ուշադրութիւն նուիրուի, եւ Հայկական ոգի եւ դաստիարակութիւնը մշակուի՝ զարգանայ եւ հանրասփիւռ արդիւնաւորուի, որոյ համար Հայ դպրոցներ հարկաւոր են, եւ որքան կարելի է՝ հետզհետէ պէտք է կարճելով պակասեցնել օտարակրթ դաստիարակութիւնը*), պղտոր աղբիւրներէ խպտառ հեռու վախչիլ, եւ Հայութեան հարազատ կաթին մտաւորական՝ բարոյական բեղմնաւոր սնունդը միակ աղբիւր ընդունիլ եւ նուաճ՝ ինչպէս նաեւ կենցաղավարութեան պիտանի եւ կարեւոր ուսմամբք եւ առուեստներով զարգանալ եւ հանդիսանալ։

Սորա համար 1877 թուականում որքան ջանք եւ հետապնդութիւն եղած է, պէտք է նկատել եւ օգուտ քաղել՝

(*) Զայս Ներահասակ եւ չզարդացած անձանց կամ մանկանց եւ այլոց համար պէտք է իմանալ։ Վասն զի հասակը առած եւ զարդացած անձինք ուր որ երթան՝ աւելի վտանգի չեն կարող ենթարկուիլ, մանաւանդ թէ զարդացած միտք եւ հաստատ համոզում ստացած լինելով՝ աւելի եւս ախոյեան կկանգնին հակառակորդաց դէմ։

Ասպա թէ ոչ՝ — այս ինքն եթէ նուազ ջանք եւ արդիւնք եղած է,—գէթ 1878 ներկայ թուականում եւ հետագանեբում աւելի եւս այսպիսի նախամեծարելի նպատակով եւ ըղձիւք պէտք է ուխտել, կարեւոր միջոցները հոգալ եւ արդիւնաւորել։

Դուցէ անցեալ տարի ինչպէս որ կարեւոր էր՝ ակնարկեալ կրթութեան եւ պատրաստութեանց համար ոչ այնքան ջանքեր եղած լինին՝ որքան կրօնական դիմակներով պատրուակեալ տարօրինակ եւ հրապուրիչ գործողութիւնք եղած են, որոց համար ի հարկէ գործիքներ չէին պակասեր եւ ոմանք երազայոյս առաջնորդներ ձեւանալ կրնային սիրել, մինչդեռ հարազատ Հայոց համար աւելի կարեւոր եւ պէտք է անցեալէն փորձեր եւ հրահանգիչ խրատներ ստանալ, Հայ ազգութեան եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սիրով՝ զգացմամբ եւ ոգւով պէտք է պատրաստել եւ ոգեւորել Հայկական սերունդը կամ ազգը եւ այնպէս յուսալ՝ որ ոչ միայն անցեալ տարիները եւ ներկայ 1878 թուականը, այլ եւ յաջորդները միշտ Հայոց համար շնորհաւոր՝ բարի եւ բարեյիշատակ լինին՝ թէեւ նոցա մէջ աղէտալի անցքեր եւ սրտաճմլիկ տեսարաններ եւս կրնան պատահած լինել կամ պատահել, սակայն Հայք աւելի ըստ կարող են անել եւ ուրիշ կէրպ եւ ոճ՝ հետ կրնան մրցիլ, եթէ ոչ՝ յաւէտ արուեստից եւ վաճառականութեան հետեւելով, կրօնական վսեմ զգացմամբք առաքինանալով եւ ճոխանալով, մտաց եւ բարուց գովելի եւ գեղեցիկ լոյս եւ անուանդ տալով, միանգամայն Հայոց ազգը եւ եկեղեցին ըստ նիւթականին եւ ըստ բարոյականին երջանիկ մի վիճակում փառաւորելով, եւ այսպէս միայն եւ միշտ փառաւոր մի ապագայի յոյս տածելով եւ առաջնորդելով, որ շատ դժուար չէ՝ եթէ խաբուսիկ խլրտումներէ եւ դիմակաւոր անձինքներէ զգոյշ մնալով՝ սիրով եւ միաբանութեամբ՝ անկեղծ ջանիւք եւ յարատեւ նախանձախնդրութեամբք հետեւիմք եւ գուն գործեմք յաւէտ եւ մի միայն ի պայծառութիւն եւ ի բարգաւաճանս Հայաստանեայց Աղգի եւ եկեղեցւոյ՝ նոցա հարազատ եւ անձնանուէր որդիք եւ անդամներ լինելով, որոց մէջ գտնուիլս եւ մի խոնարհ պաշտօնեայ եւ գործակից լինելը յաւէտ եւ ինձ սիրելի միանգամայն պարծանք կհամարիմ։

Վ. Ե. Մ.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ.

Կառավարչական դարուն մէջ Քրիստոսի աշխարհք գալէն յառաջ, երբ որ բնատուր հանճարաւոր անձանց փորձառական համոզութեամբը գիտութիւնները ծաղկեցան, եւ իմաստասէրք զանազան իրանց եւ տիեզերքիս վրայօք քննութիւններ անել սկսան, եղան ոմանք որ տիեզերքի այսպիսի գեղեցիկ կարգադրութեամբ կառավարելը տեսնելով, նորա գոյացուցանող եւ կառավարող իմանալ ուզեցին։

Աւելի խորհրդոց բանագէտները սահմանեցին, թէ աշխարհքս ինքնագոյ է, ոմանք ալ թէ մանրամասն վիճակներէ

(հիւլէք) դիպուածով եղած է. նոյանէից առելի նրբախոհը եղաւ Սոկրատէս յոյն փիլիսոփայն, որ բնական խելքով դատելով թէ, եւ ոչ մի բան առանց նախապատճառի չէ կարող լինել, ասաց, թէ որ այս լայնածաւալ սիեզերքիս մի արարող կայ, սիեզերքս եւս նորա հետ յաւիտենակից կամ շնջենաւորակից է։

Աստուածային տեսչութիւնն, որ իր փառքը եւ ամենազօր կարողութիւնը ըստ ամենաքարի բնութեանն՝ այլոց եւս հաղորդելու մտօք ստեղծեր էր ամեն գոյացութիւն, եւ ամենից առելի մարդուն բանական եւ անմահ հոգւով զարդարելով իբրեւ իր պատկերը՝ այս աշխարհիս տէր եւ կառավարիչ կարգած էր. երբ որ մարդկային ազգին այսպէս թանձր խաւարի մէջ ընկղմելը տեսաւ, որ բնական հանճարով անկարող եղած են ճանաչել այն գերագոյն էակը, որ ճարտարապետն է ամենեցուն, երկնային աղդեցութեամբ լուսաւորեց զՄովսէս մարգարէն, եւ գերբնական լուսով եւ իմաստութեամբ ներգործելով նորա յիշողութեան եւ մտայ մէջ սիեզերքիս լինելութիւնը մի ամենևին ճաստ եւ անհուն արարչէ, թելադրեց գրել երկնի եւ երկրի արարչութեան պատմութիւնը։

Մովսէս Սուրբ Հոգւոյն ազդեցութեամբ լուսաւորուած՝ բացայայտ ցոյց տուաւ մարդկանց թէ ինչ է սիեզերքն եւ ինչպէս ստեղծած է, եւ ոմն է նորա ճարտարապետ հիմնադիրը, եւ թէ քանի՞ ամենակարող բնութիւն է, որ մինչ դեռ ոչ ինչ չկար բաց ի նմա Աստուածային էութենէն՝ կարողացեր է յանգոյից ստեղծել եւ ձեւակերպել սիեզերքը, եւ նորա մէջ բովանդակուած բոլոր արարածները։

Ա. յս գիրքը, որ հատարակ գործածական բառով Աստուածաշունչ կատուի Սուրբ Հոգւոյն ներշնչելովը գրուած լինելու համար, կուսուցանէ մարդուն՝ Աստուծոյ միութիւնը, Սուրբ երրորդութեան խորհուրդը ի մի Աստուած՝ մի էութեամբ՝ զօրութեամբ եւ իշխանութեամբ՝ կըացայայտէ, նաեւ, որ Աստուած իր կամեցողութեամբը որպէս եւ երբ կամեցաւ ամենայն ինչ որ կտեսնեմք եւ կիմանամք՝ մի գերագոյն նպատակի համար ստեղծած է։ Կնկարագրէ մեզ այն օրէնքները եւ պատուէրները, որ տուած է մարդուն Աստուածպաշտութեան հրահանգ լինելու դիտաւորութեամբ, եւ ամենից առելի բացայայտ կծանուցանէ այն խոստումն Աստուծոյ, որ մարդոյն մեղօք կործանելէն զինի՝ խոստացած է իր Բանին մարդ լինելը զաշխարհս վերանորոգելու համար։

Մենք այս Աստուածայինն եւ գերբնական լուսով գրած պատմութենէն՝ մարդուս գիտելոյ հարկաւորները միայն առնելով, իբրեւ ժողովրդական դասախարակութիւն, կարեւոր բացատրութեամբ յօդուած առ յօդուած պիտի հրատարակեմք այսուհետեւ։

ՍԵՐՈՎԲԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

Ի ԾՆՆԴԵԱՆ ՏԵԱՌՆ·

« Եւ յանկարծակի եղեւ ընդ հրեշտակին ընդ այնմիկ բազմութիւն զօրաց երկնաւորաց, որք օրհնէին զԱստուած եւ ասէին, Փառք ի բարձունս Աստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ հաճութիւն »:

Ղուկաս:

Տաճն եւ ինն շրջանաւոր դարերէն յառաջ Ներեհեմի ասաղալոյս լերանց վերայ բարեբասիկ հովիւներին երկնային փառաց դոյզն շառաւիղն ծագեցաւ, պարկուցանելով նոցա զահիկարուած սիրան և ակիթարելով զնոսա Աստուածային անխնայահաս գաղտնեաց լուսապայտնութեանն աւետեաց ուրախութիւնն աւետարանելով:

Տաճն և ինն դարուց հետէ այս յաւիտենական յիշատակելի, այս աքանչելի երկնային մուղայից հոգելից ներդաշնակութիւնն՝ տարուց տարի մեր աշխատաբեկ և աղյալից կարճ կենաց ակնջաց վրայ քաղցրանուագ հնչումէ:

Տարին մի անգամ այն անհամեմատ պայծառահրաշ «Ստեղ» նման՝ որ մուղերին արևելքէն ճանապարհ առաջնորդեց հեռաւոր աշխարհներէն գալ բնակազուրկ՝ խանձարրատատ՝ Մանկան անօթի օրօրոցի մօտ, այն հեռաձիգ սրօքէատաւ խոստմանց մոլորակն՝ քրիստոնէութեան պատմութեան երերին վրայ ճառագայթ է արձակում, և Աստուածային անճառ փառաց նշոյլն՝ որ բացօթեայ հովիւների շրջակայն լուսաւ պատեց, կրկին մեր կարճատես աչաց և նուաստախոհ մտաց երևակայութեան վրայ յետս է ծագում:

Տարին մին անգամ այս հրեշտակախնամ սաղմոսն, մեք հողեղէնս և բաղում բանիւ բերանով յանցաւոր լեզուօք՝ թուխ թախանձև երդում եմք ջահապայծառ տաճարներում, իբր մի մանուկ որ առ բերան կերդէ խրթին մի երդ՝ առանց նորա նշանակութիւնն հասկանալոյ: — Տարին մին անգամ բոլոր տիեզերական քրիստոնեայ աղօթարանաց մէջ յետս է հնչում զգեաթերթոց այն երգն արձագանքն՝ զոր ուղտերու զանգակների՝ և խաշանց բոժոժների՝ շարժահար անարուեստական մուզեքայով՝ լեռնային առանձնութեան մէջ խաչնարածներն ակամջալուր հանդիսացան:

Տարին մին անգամ լսելով՝ մինչ ցօրս՝ ներկայ մեզանից ոմանք տատանաւոր՝ և ոմանք հարիւրաւոր անգամ արդէն լսած եմք այս քրօբէական քարոզն և շատերս ի բերան խուսի դիտեմք, սակայն ոմ ոք մեզանից երբէք խորաքննին եղած է խնդրահաս լինել թէ ի՞նչ է նշանակում այս երկնառաք ներդաշնակութիւնն « ի յերկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ հաճութիւն »:

Ա՛յս աշխարհում՝ խաղաղութիւն, այս աշխարհում՝ ուրանօր ամենայն վիճակի մարդկանց իշխում է մամոնայն, ուրանօր նախատեռաբար տիրապետում է փառասիրութիւնն, ուր հզօրի անիրաւութիւնն արդարանում է և տկարի ճշմարտութիւնն սրտմում, ուրանօր անմեղ տատրակն դիշատիչ բազէի մագլից մէջ ճմրուած՝ մահահևաց սրտիւ զխաղաղութիւնն օդնականութեան է կանչում, ուր մարդն խաղաղական - խաղաղութեան ժամանակում — քանքարասիրութեամբ վարակուած՝ պարկեշտաբար զբաղուած՝ պարծենկոտու-

թեամբ վիքալով՝ ժրաջան հետաքրքիր է նորանոր այնպիսի մի ահռելի ժժոխասիրտ դործիքներ հնարել՝ որք մի մոլեգնած անձին ակնթարթի նշանացելով՝ կարօղանայ նա զամենաշն շունչ յաշխարհէ ատի վերջատել բաց ի միայն յիւրմէ և յիւր սիրելեացդ, - այո, և ոչ թողուլ իսկ քար ի քարի վերայ մնալ կանդուն:

Ո՛ այս համայնակործան մեքենայութիւնն երբէք խաղաղական որոյ նպատ, սորա շանթորոտ թնդունն ունի՞ բնաւ խաղաղաբեր քարող կարդացօղն համանութիւն. սա՝ որոյ սիրտն լցեալ է մահատիպ շանթից բաղադրութիւնով, որոյ ժժոխահոտ բերանոյ ժայթքումն հուր է տարտարոսական, յորմէ սերարփիք կընդոկան, դևք ի վախուստ կդառնան, ժայռեր կճաքճատին և մարդկային լըրենի փառասիրութիւն միայն կղօրէ դիմադրաւել նմա. ի մարդիկ հաճոյութիւնով հաճեցեալ մարդն՝ հնարուն այն սոսկավիթխար զրահակերտ տապանն երեք հազար ձիոյ զօրութեամբ մեքենաւոր՝ ոչ վասն ապրեցուցանելոյ ի համայնաջինջ հեղեղէն զսեռս շնչոց կենդանեաց, այլ՝ առ ի բնաջինջ առնել զնոսա, մանաւանդ երկոտանի և անփետուր խաղաղասէրներն և այս երկաթաձոյլ մարմնով անվնասելի ծովու ահագոչանն՝ երբ իւր ծխագոլ *) սև ադռաւն յուղարկում է երբեմն քննել դղեակների զօրութիւնն, սա ոչ թէ զեշերի և մեռելոտեաց մէջ որկրամոլում է Նոյեան թռչնոյ նման, այլ նորա զժոխակուր սրտի պայթուցիչն՝ ի զեշ է դարձնում ամենայն առուի դատնվող կենդանիներն և ամենայն շինութիւններն ի գերբուկ. լիր հնար է ուրեմն եթէ խաղաղութիւն լինի երբէք ենթալուսնեայց մէջ:

Ո՞յս երկրում, - որոյ ջերն դառնաղէ եղած են որպէսզորոյս ծնօղաց արտասուաց ուղիներով, որոյ դաշտերն բացօթեայ գերեզմանք դարձած են բիւրք բիւրուց - այլ և իրօք խաղաղացեալ - կմախքներին, որոյ անապատների արիւնոտոդ բոյսերու մէջ «կորազլուխ» 1) ծաղիկն շնթ շնթ արտասուք է կաթեցնում (զուցէ վասն այնչափ բազմութեանց ի տարապարտուց տաբաժամ մահ գրկելոյն), - որոյ բերդերն հիմնակործան, քաղաքներն հրձիգ, ճամբարներն ջարդ ու բրդդ եղած են, և որ անդորմ թնդանօթաց ծխով ամպամած եղած՝ ահիւ և սոսկալով շրջան է առնում իւր առանցքի վերայ:

Ո՞յս երկրիս մէջ՝ ուր մարմնաւոր իշխանութիւնն (որոյ մարգարէն է շանթաշուրթն թնդանօթ քարոզիչ մարդկան մահ և կոտորած, և որոյ տանտաբանեայ պատաւէրն է Միթրայեօզն (Mitrailleuse) 2) փաղանդ փաղանդաց և սպայ ի սպայից վերայ է յարուցանում վասն կրից կամ մոլութեան, վասն փառաց կամ նախանձու - այլ՝ միշտ տիեզերական խաղաղութիւնն պատճառելով - բիւրաւորաց մեռե-

(*) Ծխագոլ՝ ծուխից պոչ ունեցող:

(1) Կորազլուխ ծաղիկ, Պարսկերէն Լալէի սէարնդոն, Անդղիերէն Crown Imperial, Լատիներէն Corona Imperialès, մի տեսակ Fritillaria.

(2) Միթրյեզոյզ Թարգմանելի է յարմարապէս, վասն Թազախաբ լինելոյն Նափօլէն Գ-ի, որ բազում սքանչելագործ յաղթութիւններ կապասէր այս զործիքէն, բայց ֆրանքօ-փրիւս պատերազմի մէջ բոլորովին յուսախաբ եղեւ ընդ հակառակն զտանելով:

լութիւն ածկ - ուր և հոգևոր իշխանութիւնն իսկ - դէթ անսխալականն ի մշտասխալ մարդկութեան - նովին փաստով է պաշտպանում, անհրաժեշտ ղօրավիդն համարելով զմարմնաւոր իշխանութիւնն իւր հոգեկան իշխանութեան անխախտ և ներդործական միտղին՝ վաշտ վաշտուց վերայ շարժելով ի մահ սպառել ինքեան յանձնուած այն Յիսուսի հօտը՝ որոյ թագաւորութիւնն չէր յայսմ աշխարհէ։ Ու՞ր է ապա այն երկնային զօրաց մեղեդեաց նշանակութեան կատարումն, պէտք չէր արդեօք եթէ երբէք այս երևոյթն աշխարհիս ներդործութեամբ աղդելոց էր՝ դի կէսօր ժամանակ պայծառ արևի պէս՝ միլիոնաւոր աչաց առաջին գայր սա ամպերին նման որոտալով և փայլակն հատանելով։

Օ՜հնի այսչափ վշտակոծ դարերի՝ հարկ է դի տակաւին միայ այս բանն իբր մարգարէութիւն և դարձեալ բազմաց անհաւատալի, յորժամ նա ինքն էր ձայն Աստուծոյ, որ հրաւիրում էր այս թախծաւոր աշխարհին ևս ցնծութիւն ղդնուլ, որպէս վերին աշխարհն ղդից ի մարդիկ հաճութիւն բաղձալով, և վասն դի Աստուածային մարդասիրական կամաց հաճութիւնն ե - «Դա է որդի իմ սիրելի ընդ որ հաճեցայ» ահա եղև այսօր յերկիր քարոզել մարդկան դի մարդիկ հաճութիւնն, ըստ որում Հայրն ամենազութ հաճեցեալ էր ընդ մարդկային սեռի, առնել խաղաղութիւն ընդ նմա արեամբն Յիսուսի նախահանդերձեալ չարչարանաց։

Սակայն ի մարդիկ հաճութիւնն որ հովիւների պատմութեանց մէջ խոստացուած է, նրան ստուգաբանութիւնն այլ ինչ է քան դոր ոմանք մարդկային հոգւոյ յօժարութիւն կդնեն. սորա նիւթն իմանալ առաւել դժուարին է, սորա նշանակութիւնն առաւել ընդարձակ, դի հաճութիւնն կը նշանակէ և բաւականութիւն, հանդարտ տանողութիւն, յօժարութիւն բարի առնելոյ ընկերին, յօժարութիւն հանդուրժելոյ չարեաց, անդորրութիւն խղճի մտաց և յաւիտենական դոհունակութիւն։

Ասոյ՝ աւաղ - որքան ծաղրելի են այս հաճութիւններն մեր օր աւուր քաշած թշուառութեանց համեմատելով, որքան հակառակ գծագրութիւն են սոքա մարդկային կրած միտղենաւոր աղցերին բաղդատելով, այս երկու տարատիպար հակակայից որ մէկին յարմարացնեմք այն տաղմոսերգութիւնն որ անշինաբնակ հովիւներն լսեցին։ Ա՛յլ արդ նոյն հրեշտակներն՝ որք այնչափ ցնծութեամբ աշխարհիս աւետիք կարդացին Քրիստոսի ծննդեան օրն՝ այժմ խորին տրտմութեամբ տեսնում են թէ մինչ ցերբ մեք կլսեմք այն հոգևոր երգի ձայնն՝ առանց բանի իսկական նիւթն հասկանալոյ, թէ մինչ ցերբ կոյր զկուրայն երջանկութեանն և մեծի յուսոյ ոսկեղէն ղրանց մծա կանդնած եմք առանց բանալիքի - այո, առանց գոնեա ուսերնիս դէմ դնելով մղելոյ՝ որ գուցէ բացուի մեզ։

Քրիստոնէական կրօնասիրութիւնն արդարև ըմբռնած է «ի յերկիր խաղաղութիւն»՝ յուսոյ շղթայն առանց բաւականապէս շղթայի ղօրութիւնն ճանաչելոյ, առանց զօրելոյ խնդահաս լինել թէ ինչ խաղաղութիւն երբէք աշխարհիս վրայ կարէ տեղի ունենալ մշտապէս - ապրեցանալով ամենևիմբ նորա էական և պարագայական յատկութիւններն, - խաւարի մէջ բռնակալած խաղաղութեան անկասկած

թիւնն՝ կարելի կլինի որ բնաւ լոյս չտեսանէ։

Սակայն իմաստութիւնն՝ որ իւր գերազանց օգտաբերութեամբն մարդկային բանական և բարոյական կենաց՝ քոյր կրկոչուի հաւատոյ, իբր դի երկուքն ևս մի և նոյն հարազատ մօրից ծնունդ առած են, այս ինքն - ի ճշմարտութենէ։

Նոյն իմաստութիւնն որ հրատարակում է մեր մէջ օրէ յօր առաւել ուրախալից ձայնիւ, և առաւել ստուգութեամբ ամենայն սիեզերական էից չարունակ յառաջադիմութիւնն ի վատէն ի լաւն և ի լաւէն ի լաւագոյնն, - որ մեզ ցուցանում է թէ այն օրէնն՝ յորում երկիր էր անձոյլ և անկերպարան և խաւար ի վերայ անդնդոց և հոգին անմահ արփիափայլ խաղում էր ի վերայ ցնծագիւաց կոհակաց, - այն օրէն երկիրն իւր անսպառելի սրտի մէջ կուտակում էր վեսուվասիպար հրաբուղխ լերանց բորբոքական նիւթերն՝ զուգէ առ յապայ առեղծանելի մարդոյն հուր մատակարարել առ ի դիերակուրն խորովելոյ, որում նա տակաւին անհնարադէտ պիտի լինէր, վասն զի «արար Աստուած նոցա սիամանելիս», ըստ որում իւրեանք անկարող էին նոյն կէտին զայն գմտաւ ածել կամ առնել՝ որքան և կարօտութիւնն մայր համարուած է ամենայն հնարագիտութեան։

Իմաստութիւնն որ հաստատում է բնութեան անխոնջ շրջանն առանց ժամավաճառ լինելոյ, և կենաց մահ և մահուան կանք յաջորդելով սիեզերի մեզմաբար և շարունակ ընթացքն՝ սովորացնում է և մարդկան Աստուածպաշտութեան հաստատուն փաստերն, քաղաքականութեան և առաքինութեան անսչալի մասերն, սա իսկ պիտի գերազանց ճանաչեցնէ մարդոյն այն իմաստութեանն՝ զորմէ Սողոմոն ասէ թէ «Հաստատեցաւ ի Տեառնէ ի սկիզբն ճանապարհայ իւրոյ ի գործս իւր յառաջ քան զյաւիտեանս հաստատեալ, զոր և Դաւիթ յառաջ քան զարուսեակ ծնեալ ասաց, և զոր Նոայի կրկոչէր «Աստուած հզօր, Հայր հանդերձելոյ աշխարհի և իշխան խաղաղութեան», որ իջաւ ի յերկինից և յայտնեցաւ մեր մէջ անբնակ, անզարդ և անպատսպար, բայց լցեալ բարձրադոյն լուսոյ հոգիներով, ձոխ իմաստութեամբ - «լի շնորհօք և ճշմարտութեամբ», որոյ իջմութենէ անտի նորա մեք ամենեքեանքս առաք շնորհս», որոյ անհուն մարդասիրութենէն ուսաք սէր ընկերին, անյաղթելի ճարտանդ բանականութեան մէջ, որ վերձաւորի սէրն մեզ պատուիրանաւ առաջի էր արկանում, զի մեք ջանամք սպառել բարերարութեան յօժարութիւնն ի վերայ ամենայն մարդկանց սիեզերի և զմեր հալածիչներն իսկ անժաման չառնեմք - օրհնելով զմեզ անիծողներն և առնելով բարի զմեզ առողներին։

Ակնարև տեսանելով զի վերին նախախնամութիւնն իւր ողորմութեան շնորհն միապէս պարգևում է Սովկասեան ազնուասեռ պայծառ մարդոյն և արջնաթոյր հօթնթօխին, որ ծագում է իւր արևն ի վերայ մարդոյ և անասնոյ և ածում է անձրև ի վերայ կենդանեաց և բանջարների առանց խտրութեան, պէտք է ուրևիւն զի և մարդն կացուցանէ իւր կամաց դատաւոր խղճմտանքն «դատաբննին իւր և իւր արարիչ մէջ, առնել զոր ինչ կամի նա թէ ինքեան արասցին մարդիկ, որով կատարելով ամենայն բնական, բանական և բարոյական օրէնքն, զի ամենայն օրէնք և

մարգարէք ի սմանէ կախեալ կան», փութացուցանէ ի յերկիր խաղաղութիւնն և ի մարդիկ հաճութիւնն:

Վասնի որ այս բարոյականութիւնն լուսպէս չէ ի գլուխ հասած՝ մեք պիտի ուսանիմք թէ ընդէր հարկաւոր էր մեզ բանականացս այսչափ երկար ժամանակ սպասել հրեշտակապատգամ խոստմանց կատարվելոյն, վասն զի քանի որ մեք չենք զտած մեր խիղճն յաւէնային մասնակցութենէ մեզ, պէտք է զի զանազան արկածներ ունենամք մերթ բարկութիւն, մերթ երկպառակութիւն, մերթ սով և մահանկութիւն, մերթ մահ տարաժամ, և աւաղ պէտք է զի երբեմն և պատերազմ ևս ունենամք, թշուառազոյնն ամենայն թշուառութեանց սուր և կախազան, Սադովա և Սետան *) և ծովակուլ արիւնհեղութիւնք:

Սակայն Թող ձմարիտ քրիստոնեայն այս կարճառօտ կենաց շփոթութեան մէջ չատէ իւր եղբայրն՝ որում հրամայեցաւ սիրել զնա յաւէնային սրտէ, Թող մէկն մեզանիկ չըհամարձակի զինքն Ատուածային պատգամաց սահմանէն՝ արտաքոյ կանգնեցնել, զի մեր վախճանն և վերջին օրն ամենեցունցս ևս միատեսակ է թէ ոսկի զահոյից մէջ հեշտացօղի՝ թէ զեռնախշի առանց անկողնոյ վշտացօղի, վասնորոյ թէ ազահութիւն առնեմք թէ անձնասիրութիւն, թէ կազ թէ սպառնալիք, պէտք է զի զմիմեանս չատեմք, քանզի միւսներն բարոյական թշուառութիւնք են, բայց ատելութիւնն՝ քրիստոնէական յուսահատութիւն, մի օր պիտի հասկանամք ի մարդիկ հաճութեան իմաստն և յայնժամ շա-

(*) Sadova—Sédan.

մադաօտ արշալոյսն ձմարիտ պայծառ առաւօտ պիտի դառնայ, և ի յերկիր խաղաղութեան քաղցրաշունչ սիւքն պիտի բերէ խաւարէն նորափարատ աշխարհիս վերայ միջօրեայ դոհունակութիւն:

Ապաքէն նոյն Յիսուս՝ որ տասն և ինն դարիւ յառաջ մանուկ էր, որոյ աշխարհային կեանքն կէս դար ևս չտևեց, բայց որոյ թագաւորութեանն ամենևին վախճան չկայ, նա իւր զերապաքանչ մարդասիրութեամբն կամենում էր զի ամենքեանքն ևս իբրև զինքն լինիցիմք, որպէս և հրեշտակական համաձայնութեամբ անխիղճ և անխէթ լու ի լու ամենայն մարդկանց հարցանում էր՝ Ո՞ի ձէնջ յանդիմանեսցէ զես վասն մեղաց, ցուցանելով թէ ոչքան անհանգիստ էր քրիստոնէին ունել յիսատակութիւն խղճի մտաց և հանդարտութիւն հոգւոյ, որ միայն կրնի արդարութեամբ՝ բարերարութեամբ և իրաւամբ:

Ուրեմն եկայք այսուհետև նկրտիմք մաքրել զմեր խիղճն այն ամենայն մանանակցութենէ՝ որ մեր մտաց անդորրութիւնն մրրկելոյ առիթ է տալիս, որ մեր կամաց դատողութեան վրայ անիրաւութեան վէրք է թողած և զմեզ խղճահարութեամբ անհանգիստ է առնում շարունակապէս:

—Ա յս տեսակ հանգիստաւոր աւուր մէջ՝ յորում խաղաղութեան յերկինից ի խոնարհ իջանելն եմք տօնում՝ պէտք է զի ատելութեամբ և խռովութեամբ լցեալ սրտիւ չտօնեմք, վասն զի խաղաղութիւնն իջաւ մեր մէջ և ընկալաւ զմեզ, վասն որոյ և խաղաղութիւնն պիտի տիրէ մեզ. իսկ նոքա որք զխաղաղութիւնն կրմերժեն խաղաղաբեր հաշտութեան Մ իածնի ծննդեան հրաշալի օրն՝ յայտնի է որ ի

խռովութեան կողմն կդառնան մանաւանդ այնոցիկ՝ որոց բնակարանն այս օրէս սկսան և լինն հարիւր ամօք յառաջ Յիսուսի Քրիստոսի ծննդեամբն խռովեցաւ, պիտելով պի իւր աւերումն այլ ևս մերձեցած էր և իւր իշխանութիւնն նուազելոյ վրայ էր, պի իջաւ յերկնից ի ծոցոյ Հօր խաղաղութիւնն ի յերկիր, պի ածցէ արքայութեան մարդկային ազգին՝ քաղցր հաճութիւն, զախտացեալներն յատաքինութիւն կանչելով՝ և զմեղաւորսն ի դերահրեշտակական կարգ, ի հեթանոսաց քարոզութիւն և ի սքանչելեաց պարզութիւն, անցումն ընդ հուր և ընդ սուր, ի տանջանս և ի մահ՝ առաքինական անտարբերութեամբ, խոստանալով նոցա դահակալութիւն աթոռոց ի դատաւորութիւն երկոտասան Իսրայէլեան գրոհի:

Սակս կարապետն եկաւ յառաջ քան զսորա գլուխն ի տաճարին, նա քարոզում էր անապատում սարսափեցնելով ժայռերն՝ պատրաստ առնել առաջի Տեառն զճանապարհս նորա, և որք լսում էին նրան մարդկեղէն ակնկօք՝ նոքա ծրնոտնդք էին իժից, որք փախչում էին ի խաղաղութենէն որ եկեալն էր արդէն, բարկութիւն ի վերայ ածել որոց ոչ լսեն նմա, միայն թէ — եթէ առնիցեն զպտուղ արժանի ապաշխարութեան:

Իսկ սա՝ հեղն և կատարեալ՝ հզօրն և ողորմած՝ տակաւ մարմնովն կանչում էր ի ծովէն ջրային որսորդներն քրիստոնէութեան վարդապետ կարգելոյ, առ ի փութացուցանել՝ ջնջումն «ի մարդիկ հաճութեան» մեղադրոյ արդեամբ՝ և աւետարանական ամենաստոյդ օրինաց, — «Օ՜ր ինչ մեզ կամիցիմք՝ այլոց զայն առնիցեմք — գործով՝ Գանդէսէն ցՆիբատա և Հիմալայէն ցՓերէնէ՝ ի ծագայ աշխարհի մինչև ի ծագս նորուն, դաստիարակել զամենեսեան ի պահել զոր ինչ նոցա պատուիրած էր լուսն և կատարումն օրինաց՝ որով միայն կարէր լինել ի յերկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ հաճութիւն:

Իբր ըղձալի էր ո՛չ — քրիստոնէութիւնն իւր մանկութեան ոսկեղէն դարուն, ուրանօր հողեղէն ձեռք բժշկութիւն բոլոսների և հողեղէն բերանէ մեռելոյ յարութիւն տալօղ բանք կելանէին:

Պրքան քաղցր էր տեսնել պի յառաջանէ նորածին քրիստոնեայք աւետնային աշխարհական ինչք և սուացուածք հասարակաց ունէին իւրեանց մէջ, — իբր յոժար և հաճ ժահ և չարչարանք յանձն էին առնում և մարտիրոսութեամբ կատարվելոյ ժամանակն՝ վերջին հրաժարական համբոյրն ժպտելով տալիս էին միմեանց, որպէս եթէ ի հարսանիք գնալոց էին փեսայանալոյ, ժամադիր լինելով իրերաց հանդիպել ի վերինն Երուսաղէմ:

Պրքան սքանչացած էին հեթանոսք տեսանելով այն տեսակ մի արտաքոյ կարգի և անբնական հանդուրժող սիրտ քրիստոնէից կրծքում, և այնչափ հաւատարական սէր գտանելով նոցա քրիստոսավառ սրտից մէջ, մինչև ոմանց զարմանալով ասել թէ այս քրիստոնէութիւնն «մի սիրական ընկերութիւն է»:

Երդ այն Յիսուս Քրիստոս, — այն ձշմարտութիւնն և իմաստութիւնն՝ որոյ մարմնանալոյ սուրբ խորհուրդն այսօր կատարեցինք՝ խոստացած է, մեզ ցոյց տալ ի ժամանակս յաւիտենից զպատրաստեալն ի սկզբանէ աշխարհի իբր վարձ մեր ջեր-

մեռանիլ հաւատոյ և մեր բարի գործոյ, երանելի առնելով զմեզ յաւիտենական երջանկութեամբ, որոյ հօր սանուամն օթեւանք բազումք կան, ուսմից ցաւք և հիւծութիւնք՝ աղց և թշուառութիւնք մերժեալ և փարատեալ են և ամենայն իղձք կատարեալք, ուր չկայ այլ ինչ՝ բայց միայն Աստուածային մարդասիրութիւնը օրհնաբանել յանդիմանելով անհնարին ալէկոխութիւք, ուրանօր և ի յերկիր խաղաղութիւն և ի մարդիկ հաճութիւնն այլ ևս մոռացուած են, զի անդանօր է կրօնքի կատարածն՝ առաքինութեան վերջն՝ լրումն օրինայ և ապականութիւն սիրելութեաց, ուր անմահական սէրն միայն կրճատադայթէ։ — Իսկ թէ մենք ամենեքեանքս ևս արժանի լինիմք այն օթևանաց մէջ աստուածային սիրելեաց սրբոց բնակիչ լինել։

Ա. Ղ.

Ի Պաւիէժ։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԺԸՆԵՎԵՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԵՏԱՍՏԱՆՈՒԱՔ։

Գ. Ը. ՑԻԶԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ ՀԱՆԱՑ։

1842 ԹԻՒ, 12 ՕԳՈՍՏՈՍԻ։

ՄԱՂԱՐԹՈՒ ՆԱՀԱՊԱԿԱՑԻ ՎԱՆՔՈՒՄԸ։

(Շարունակութիւն)

Սրանէ քանի մի օր անցած, Սրապիոն պապի հետ ժամ էինք գնում, հետուանց նշմարեցի որ՝ քանի մի քաջ զրահաւորուած ձիաւորներ դեղի մեզմէն անցկացան՝ գնացին դէպի վանքն։ Անհետութեաբար հոգիս մին ահ և երկիւղ զգաց, վանորոյ վերաբարձայ տուն, պապի Թոռներէն մինը առաքեցի վանքը մեզ լուր բերէ թէ՝ ով էին ձիաւորներն և ինչի գնացին վանքն։ Հաւատ չբաշխեց, երևեցին վերադարձաւ, լուր տուեց թէ՝ նոքա Հուշուայ խանի մարդիկն են, ևկած են որոնել վտարանդի՝ փախստական Երախլէքն (պարսիկներն), և թէ ոչ որ նոցա պահպանել են կամ պլոկել՝ պէտք է նոցա կալանաւորել, նոցա պաշտպանողները պատժել, և ինչ կայք խլուած են նոցանէ՝ ժողովել տանել Հուշուայ խանին յանձնել։ Փոքր ինչ անցկացաւ և ահա Նախիջոպոսի սիրացուն վազեվազ, սարսափահար և շունչը հատկեալ հասաւ թէ չէ, կիսահատաղ շնչով ասեց Սրապիոն պապին, Սրբազանը հրամայեց էս րովպէին Թունէի Թոռդ դէր խանի հետ, դուրս գան գնան Ազուլիս, և էս նամակին էլ յանձնեն այն տեղ Թօմայ Առաքելոյ վանքի Առաջնորդին։ — Ծաբէհ, դարձեալ անդուլթ բախտն դէս կըհալածէր։ Ժամանակ չունեցայ խմանալ էս լուրի չար հետևանքն։ Յովսէփի բերած երիվարը վառ վառ դուրս բերի հեծայ, Թունէի քաջ երիտասարդի հետ իսկ և իսկ ճանապարհ ընկայ։

Թունէին ուղեղ ճանապարհով չառաջնորդից գէս, այլ սարէ-սար՝ ձորէ-ձոր՝ անտառէ-անտառ, ահով-դողով կրրօրդ օրը հասանք մի գիւղ, իջանք նրա ազգականի տանը, ձաշելէն յետոյ՝ երեկոյեան պահին, որպէս զի ոչ ոք մեզ չպատահի, ձիաւորեցանք, փոքր ինչ գնացինք, վայր իջանք Ազուլեայ այգուէտ ձորը, հասանք Թօմայ Առաքելոյ վանքը, մտինք տեսնս վար-

դասական խուցը՝ որ մեզ պատուով ընդունել էին յետոյ, տարաւ Տաթեւի առաջնորդի նամակն՝ յանձնել իւրեանց առաջնորդին։ Շուտով առաջնորդ եպիսկոպոսն մարդ էր ուղարկած մեր քամակէն։ Երբ մոտիկ նորա խուցն, իսկ և իսկ պատկառելի ծերուներն ոտի կանգնեց, մեզ հրաւիրեց բազմել։ Ինք ևս յարդուբիւամբ նորա աջն համբուրելէն յետոյ նստեցանք։ Նա մարդասիրութեամբ մեր առողջութենէն՝ ճանապարհորդութենէն հարցնելէն յետոյ, հետաքրքրութեամբ հետամուտ եղաւ տեղեկանալ իմ անցած - դնացած կեանքէն, և երբ ես մանրամասնաբար պատմեցի, այնուհետև նա սկսաւ ինձ քաջալերել, յորդորել մատուցանել մխիթարական խրատներ ամէն՝ համբերել և խոստացաւ կարեւոր լինել ինձ։ Ընթրիքէն յետոյ առաջնորդին զմեզ առանձին մի խուց, որ պատրաստուած էր մաքուր անկողիններով։

Երրորդ օրն, որ կիրակի էր, սուրբ պատարագն աւարտելէն յետոյ՝ ես վանքի դաւթումը շրջում էի զմայլուած էն հոյակապ սրբատաշ քարով կառուցած տաճարի վերայ, այն ինչ մի տէրտռու եկաւ հրաւիրեց զիս սրբազան առաջնորդի մօտ։ Ներս մտի առաջնորդի խուցը, տեսայ քսանաչափ ալէզարդ ծերունիք շրջուած, պարկեշտութեամբ ծնկած բազմած են, ինձ թուեց թէ թագաւորական խորհրդարան է։ Երբէք Հայի արքունեաց մէջն անդամ հայհոի ծանրաբարոյ ծերակոյտ չէի պատահած։ Որպէս, աւելացրեց միայնակեացն, եթէ ձերմակ մօրուսը էսքան ազգութիւն և պատկառանք է ազդում հայեցողի սրտի մէջն, ազաքէն որքան առաւել ևս կներդործէ նոցա գործն ու խելքն, եթէ համապատասխան են էն մօրուսների ձերմակութեանն։ Ով Տ՛ահմատականները մինչև ութսուն, հինսուն ամեայ լինելը ներկեն իւրեանց մօրուսներն առի երիտասարդանալ։ Ես ևս էի տրամադրեալ անբարոյականութիւն։

Տինչ մտի խուցը, բոլոր բազմականներն ոտի կանգնեցին ու Եպիսկոպոսի աջը համբուրելէս յետոյ յարգանօք հրամայեցէք՝ հրամայեցէք ասելով, ուժով նստացրին զիս եպիսկոպոսի աջակողմեան և ամենեքեան մի մի պարզ օտարասիրութեամբ, աւելի ևս լաւ ասած, անկեղծ մարդասիրութեամբ, քաղցրհոգի քաջի եկած, մեր ապէ՛ գլխի վերայ եկած, կերկրնկին։ Ձդիտեմ՝ նախ քան զիմ յայտնուիլն՝ նորա՞նք էին իւրեանց մէջը խօսած, միայն զիս բարևելէն յետոյ, քանի մի վայրկեան լորին լռութիւնը տիրեց, և ապա եպիսկոպոսն կիսատ նայելով երեսիս, որ նշան էր նրա լոզմահարութեան, ասեց՝ լաւն, մեք մեր մէջն արդէն երկարօրէն խորհուրդ արինք, ծանր ու թեթև արինք, որպէս զի մի հնարք մտածենք, քեզ էստեղ պահենք, բայց տեսանք որ էսպիսի աղմկաւոր և շփոթ ժամանակը մեր վանքը չէ կարող լինել քեզ ասպնջական, և եթէ դու իսկական քրիստոնեայ ես, որի համար կասկած չունիմ, ուրեմն և չէ պէտք է կամենաս քոյ պատճառաւ ապագայ ժամանակը ձեռաս լինի վանքին համ Եղուկեաց բնակչաց, դու լաւ դիտես՝ մեք պատած ենք մահմետականներէ, որք եթէ խմանան մեզ հրոմ սրով և թրով կը դատեն։

Սարսուռ զգացի և ես - եւած քրմինքը պատից զիս։ Ինչ իրաւունք ունիմ պնդել

թէ՝ պարտաւոր էք պաշտպանել և ապահովականել զիս։ Լուռ և մունջ դուխս խոնարհացրի։ Բոլոր հանդիսականները կերպարանքէս և անպատասխան մնալէս ի հարկէ զղացին իմ տագնապալիր վարանմանէ վիշտս։ Ձորս կողմէն սկսեցին ներուժն խնդրել ինձմանէ։ Փոքր ժամանակ կրկին մնացին լուռ մունջ, և ապա հայերէն՝ բայց ինձ անհասկանալի բարբառով, սկսեցին իւրեանց մէջը ղօուցել, հակաճառել և դատողութիւնները անել։ Ի վերջոյ մի ալեզարդ ծերունի՝ ինձ հասկանալի բարբառով ասեց՝ Հայր սուրբ և պատուելի եղբայրնե՛ր՝ Թաւիսառևալ օտարականիս մտոքի յոյսեր տալն՝ ոչ մեզ պատիւ և ոչ նրան օգուտ կըբերի, ուրեմն նրան, թէ ոչ այսաեղ, գոնէ այլ ուրեք մի վանքում կամ մենաստանի մէջ հանդիստ մնալ առ ժամանակ պէտք է ցոյց տանք, քան որում դա տեղեակ չէ մեր կողմերին, ուստի և դիմած է մեզ, ապաքէն և մեր սուրբ և անհրաժեշտ պարտաւորութիւնն է, մեր քրիստոնեայ եղբօրը լաւ խորհուրդ առաջարկինք։ Մ՚իւսները նրա ենթադրութեանը հակառակ կարծիք կըհետևացնէին, ուսոի և նա կցեց, եղբայրնե՛ր, սա մեզանէ ձի՝ ջորի՝ շոր՝ դրամ՝ հաց՝ ջուր և բնակարան չէ պահանջում, այլ միայն՝ միմիայն բարի խորհուրդ, որիցը մեզ ոչինչ վնաս կամ վտանգ չի ծագիլ։

Պարոնի այս դատողութեան վերայ սկսեցին նոքա նոր ի նորոյ առաջարկութիւններ անել, գտնել էնպիսի մի վանք կամ մենաստուն, ուր մահմետականների ոտը քիչ հանդիպում լինի և կամ թէ հեռի լինի նոցա պիւղերէն, և կամ թէ նոքա ևս պատուում լինին էն վանքը կամ մենաստունը։ Յսպասի յատկութիւններ ունեցողը միայն մուրը Սահիանոսի վանքն է, կասէին, որին ծերունիքն Նախավկայ կանուանէին, ուր, որպէս միաբերան կըհաստատէին, մահմետականները յաճախ ուխտ կերթան՝ ինչպէս մեք Հայքս, նոյնպէս էլ կրպատուեն էն սուրբ տեղին, և եթէ ժամանակաւ ևս իմ այն տեղ մնալը յայտնուի, դարձեալ վտանգաւոր չէ, քան որում է այն տպատարան այսինքն ըէֆոպայ, անզանազանաբար թէ պատուին և թէ անպատուին համար, և թէ եթէ այծեղջիւր՝ էրէ՝ նէն՝ միևչև անգամ թռչուն, պատահմամբ մտնէ այն վանքի պարիսպն կամ թաւիշորա վերայ, մահմետականները չեն սպանիլ նրանց, ասելով թէ, բաստայ են եկած, այն ինչ մեք քրիստոնեայքս միևչև այդ աստիճան չենք յարդել զայն։

Որովհետև յարեց միայնակեացն, որպէս արդէն պատմած եմ, քանի մի տարի առաջ Նախիջևան և Երևան գնալիս, օթևատած էի Ջուղայ, Նախավկայի վանքէն մի վարդապետ եկած էր ընծաներով հրաւիրել զիս գնալ վանքը հիւր, և էն ժամանակն ևս էն վանքի անունը պանըղ-փէղմբեր էի լսած, իսկ այժմ Նախավկայի վանք անուանեն՝ ինձ անհասկանալի էր, թէև մի և նոյնն էր։

Ծերակոյտ ճանապարհս վճռելէն յետոյ, իմ ծերունի պաշտպանս էլ յանձնառու եղաւ իւր մարդկանց միևը ուղեւորել ինձ հետ, տանէ զիս, հասցնէ Նախավկայի վանքն և ապա հանդիսականներն ինձ միևս բարև յանկանաչով, մի մի կարգով առ աջնորդի աջը համբուրելով, ինչպէս պատկառանօք և հաւատութեամբ բազմած էին, նոյն եղանակաւ դուրս գնացին անտի, և

ես Ճեպի եպիսկոպոսի խուցումն հարուստ ժամանակ կոր ի պըռես, լըվիկ - ճնջիկ և տըրտուռմ:

Երկրորդ օրը Թունեին եպիսկոպոսէն իւր բերած նամակի պատասխանն ստացեալ, իւր հրաժարականն ինձ տալով վերադարձաւ Տաթև, տանելով իմ երախտադիտութեան ապացոյցն իւրեանց առաջնորդին, Սրապիոն պապին և ծանօթներիս:

Չորրորդ օրը երկոյեան պահին իմ պաշտպան պարոն Սահփանն, որի անունը հարցրել էի յետոյ, եկաւ վանքը եպիսկոպոսի մնան, զիս էլ կանչեցին էնտեղ, յայտնեցին թէ՝ քո ուղեցոյց մարդը պատրաստ է, վաղը պէտք է նորա հետ գնաս, վասն որոյ այս գիշեր վանքը թողնելոց եմ: Ես էլ առաջնորդի աջը համբուրեցի, շնորհակալութիւնս մատուցի, ձին և քանի մի կտոր շորեր ժողովեցի, դնացի պարոն Սահփանի տունը, որ շատ հեռի չէր: Գիշերը ընթրեցաց վերայ համարձակեցայ հարցնել ասպնջականէս, հետ՛ է արդեօք Նախավկայի վանքը: Նա պատասխանեց, հին Ջուղային երկու ժամաչափ հեռի է դէպի վերն Երասխ, և թէ վաղը կըհասնիք Ջուղայ, իմ մօրաքուրս որդի պարոն Հովհաննէսի *) տանը կիջնէք կօթաղայէք, միւս օրը կերթաք վանքը:

Հին Ջուղայ բառս շատ ծանր թուեց ինձ, դժբախտաբար մանաւանդ այն ինչ վերահասու եղայ որ՝ Նախավկայի վանքն է մի և նոյնը Դանըղ-փեղէմբէրն: Փոքր ինչ մտածելէս յետոյ, ծնեց մտքումն և ուրիշ մի հարց: Անունս խաչէ Հովհաննէն, շատ ծանօթ էր ինձ, վաղորոյ հետամուտ եղայ անձի մի լսելոյն, իմացայ մի և նոյնն է՝ որ իմ աներ երևելի հարուստ Ահմէդ խան Մարաղեցւոյ աւանդապահ էր ի Թաւրէզ և մեծ առևտրական յարակցութիւններ ունէին միմեանց հետ, ուստի և անկոս իմ հետ նրան ծանօթացնելոյն, երբեմն երբեմն և իմ աւանդապահն էր, մի և նոյն ժամանակն սեղանաւորս, թէ և չդիտէի նորա Ջուղայեցի լինելն: Ես առիթ ևս շահեցայ զիս, մնալ Ջուղայ և օթաղայիլ նորա տանը, որ ինձ ծանօթ էր, ինձ ու ինձ մտածում էի, թէ՛ ես և նա իւր տանը լինի, ձանձրէ զիս,— յետոյ: Ահա հարց, որին չէի կարողանում պատասխան տալ ինձ: Ընդերքէն յետոյ երկար միջոց մտատանջութեան մէջն էի և չէի հասկանում ինչ որ բարի հիւրընկալս կըզգուշեր Պարսկաստանի վերայ, ուր տարիներով պարապած էր վաճառականութիւնով: Ես միշտ գուն կըպորձէի չարտայայտուի դէմքիս վերայ սրտիս յուզմունքն: Ի վերջոյ խնդրեցի ասպնջականէս՝ հրամայէ իւր սպասաւորին, որպէս զի ուղեկիցս չտանէ զիս Ջուղայ, այլ ուղիղ գնալ վանքն: Եւ նա առանց պատճառն հարցնելոյ՝ շուտով ընդունեց խնդիրքս:

Միւս օրն արեգակն երկնքի հորիզոնէն նիզակաչափ բարձրացած, Պետրոս անուն քաջ ղըահաւորուած տղամարդի հետ ձանապարհ ընկանք Ղուրխսէն, Տնակերտ գիւղի մօտովն անց կացանք, ձորերի, բլուրների մէջօդիս ու աւերակոտոլոր մոլոր ճանապարհներով գնալով-գնալով, կէս օր էր իջանք

(*) Գուն գործեցի ցոյց չտալ թէ ես նորա որդին եմ, որպէս զի չըվրդովիմ զմիայնակիացն: Բառս շիրմազան է հայերէն այս ինքն երեխայ ժամանակն մըկրտուելեան անունը Ջարմանազան կասեն Ջարմազան եւ ապա Շարմազան, եւ հետզհետէ պարսիկներն կանուանեն Շիրմազան կամ Շարմազան:

արևակէզ՝ ընդարձակ դաշտ Երասխի ափին, ուր երկու ժամաչափ հանդիստ տալով հրիվարաց՝ կրկին Երասխի ափովը քերեցինք դէպի վեր, յետոյ մի յուշով անց կացանք գետի աջակողմն և դարձեալ դէպի վեր ընթանալով ժամանեցանք մի կործանուած կամուրջի ականջի մօտը և նրանէ ասպարիզաչափ հեռի մի կիսաւեր քարվանսարի պարսպի տակին իջանք՝ դէմ յանդիման Ջուղայ դիւղի։ Երասխի ձախակողմեան Ջուղայի խոժոռ և տխուր բազմազարեան աւերակներն և պատկառելի գերեզմանատունն աչքերնուս առաջևը ծանրատեսիլ և մեծափառ խաղաղութիւնով հանգստացեալ պարզ կերևէին։ Գիւղի շների հաչելն և բնակիչների բարձր միմեանց հետ խօսելն անգամ մեզ լսելի կը լինէին։ Ինչպէս այն տեղաց գեղի բնակիչները մեզ տեսնելով հարցին, ճիք են և ճը կերթանք, նոյնպէս և Պետրոսը պատասխանեց, Ազուլեցիք ենք, կերթանք Նախավկայ ուխտ։ Ի վերջոյ նորա ձանաչեցին զՊետրոսը և սա ևս զնոսա, վասնորոյ երկարօրէն - երկարօրէն հարց ու պատասխանիք շարունակուեցան երկու կողմէն վերաբերեալ աշխարհիս խաղաղութեանը, Շահի տպանուելոյն, նորա զօրքի ցրուելոյն, հացի թանգութեանը, ծանօթների ողջութեանը և այլն և այլն։

Մի և նոյն ժամանակն՝ ուղեկիցս իմ երիվարի սանձը ձեռքէս առաւ, որպէս զի ինքն իւր երիվարի հետ մատ ածէ, մինչև նրանց քրտինքը ցամաքի ու հրամայեց ինձ չոր-չօփ ժողովեմ կրակ վառեմ, որպէս թէ ըստ սովութեան նորա, ճանապարհի խոնջութիւնը միմիայն կրակը կըհանէ մարդիս մարմնէն։ Ես ևս երկու խոտիտ ցախ՝ խոիւ հաւաքեցի, բերի՝ կրակը վառեցի՝ մինչև նա էլ երիվարները կապեց մի ժայռից, երեսանակներն հանելով և ախուրց անյկայնելով նոցա դլխոցն և թամքերի փորքաշներն թուլացնելով, հետևնուս բերած յարդէն կեր ածեց նոցա առաջևը։ Հետևաբար իւր երիվարի գաւի վերայ կապած խո-ջինը բացաւ, ձեռքումը եկաւ բազմեց կրակի ափը, ինձ ևս հրաւիրեց նստել, և սկսեց ծանր ու բարակ հանել խո-ջինէն պաշարի կապոցները և շարել կարգով տեսակ տեսակ շուայլ պաշարը։ Ըսեմ շուայլ, որովհետև ունէինք խորոված և խաշած ոչխարի միս, տապակած եղումը հաւ, ձու, տառեխ ձուկը, քամած մածուն, մօթալ պանիր, խորիշակ, կուտապ, կաթայ, սպիտակ լօշ, կանաչ ձքի, սպիտակ գինի մանրիկ տիճրներով։

Գետ ևս երկնքի շառագոյն կամարը ցոյց էր տալիս արեգակի նոր նոր ժայր մանկը Ւօյ քաղաքի կողմի ընկած սարերի քամակին, այն հինչ նաչակնքելով՝ Ֆայէ ձեր աղօթքն ասելով սկսեցինք ընթրիքն, որ երկար շարունակեց, ըստ որում՝ ընկերս կամաց կամաց ուտող էր և մի և նոյն ժամանակը շատակեր ու բարեկամ խմիչքի, որով և տը ըղձալուցաւ ու սկսեց իւր անցած - գնացած տղամարդութիւններէն մանրամասնաբար ձառել, իւր պարոն Մոսիանի առատաձեռնութիւնէն և բարեսրտութիւնէն պատմել, ի վերջոյ եզրակացրեց իւր երկրացիների հիւրասիրութիւնքը, հարստութիւնքը և ամենուրիք վաճառականութիւնքը։ Ի հարկէ էն միջոցին ես լռիկ ծնկիկ կըլսէի նորա ասածներն ու շուտ շուտ գլուխս կըտամբացնէի ի նշան ուշադիր լինելոյս նորա զրուցներին։

Անուրանալի է որ, Շահ Աբբաս երբ զաղթեցրեց գ.ղուղացիներն Ասպահան (ուր մինչև ցայսօր պահած են իւրեանց առևտրական ազդեցութիւնը Խորին Պարսկաստանի և Հնդկաստանի մէջն), այնուհետև Ազուլեցիք՝ որպէս արժանաւոր աշակերտներ և ժառանգաւոր գ.ղուղացիներին, հանդէս գալ նախ քան Հայաստանի մէջ վաճառականութեան ասպարիզումն, և յետոյ իւրեանց տոկուն և խնայող բնաւորութիւնով՝ սկսեցին ձեռնամուխ լինել և արտաքոյ Հայաստանի վաճառականութեանց, ուստի և հարըստացան առաւել քան զիւրեանց հայրենակիցներն, որք մնացած էին այն ինչ այն ինչ իւրեանց հայրենեաց անկիւններուն:

Ընթերցիքն յետոյ մեր ձիանքը քորեցինք, մաքրեցինք, ջուր ու զարի տուինք, վերադարձանք կրակի ախուռը նստեցանք, ընկերս ակնորոմը մնացեալ վերջին գինին քամեց, խմեց ու ինձ պատման առաջարկեց, այս ինքն, էս գլեկն մինչև կես գիշեր, ասեց նա, դու զարթուն կացիր և պահնակութիւն արա մեր երիվարներին, և կես գիշերին ինձ զարթացրէ, այնուհետև մինչև լուսանալն ես կը հսկեմ: Ոչ էր տուել ինձ ժամացոյց՝ որուն իմանայի կես գիշեր լինելն: Ուրեմն բանը մնացել էր նորա խղճմտանաց վերայ, երբ կամենայ՝ զարթի քնէն: Ինձանէ նա այո լսելով, իւր հրացանը յանձնեց ինձ և կրկին կրկին ապսպարեց զայն ձեռնէս վայր չդընեմ, չքնանամ, այլ միշտ շրջեմ. և եթէ Տէր մի արասցէ, զոր կամ աւազակ գայ, զինքն շուտով զարթացնեմ: Պատուիրեց էստունք որպէս անփորձ մանուկի ու տեղն ի տեղն դնելով դրեց չոր — լերկ քարի վերայ՝ շուտով խարմբալով մրափեց:

Հրացանը երբեմն ձեռքիս, երբեմն ուսերիս վերայ փոփոխելով, ազօթքներ մրմնջելով, մերթ կընատէի, մերթ կկանգնէի, մերթ կզղնայի, կշրջէի բաւական միջոց, յետոյ մտայուզութեան մէջն երկար — երկար ժամանակ թարթափուելով, կրկին-կրկին պոյտ կապի քարվանսարայի չորրորդ կողմն: Գիշերի սևաթոյր մըթութիւնը հետզհետէ կթանձրանար և աչքերս հազիւ հազ կնշմարէին երիվարներն: Օդն խաղաղ էր, մահացու և սքանչելի լռութիւնը կմտազաւորէր բնութեան մէջը, միայն ձպուռի սուր ձռիչը երբեմն կըլսուէր դիշերային նահանութեան մէջ, և ընկերս ծանր քունի խռմփոցն, երիվարներն մերթ ընդ մերթ փռընչոցը, զոնն ուրնք հինաւուրց, էն վաճառականիկ, որ բացած հինաւուրց Երասխի հանդարտիկ՝ մեղմիկ ալիքներն ղըժժոցը ականջումն կըվըժվըժկին: Կանի մի անգամ եկայ ձիանց մօտը և ապա քարվանսարայի պարսպէն դրրուած մեծ սալաքարի վերայ նստեցայ, պարկեցի-պարկեցի, տեսի փոյթ ընդ փոյթ կարոշանամ, կրթմրիմ, քունս գիս կյաղթէ, կրկին վեր կացայ, շարունակեցի շրջմըջելս, զընալս, ի վերջոյ կասկածելով ընդդէմ կամացս ննջեմ, վեր եկայ մի կէսը խոնարհուած պատի վերայ, բազմեցի ու երեսս դէպի արևելք շրջեցի, հրացանի բերանը դէպի երկինքը, զրի շնքուսն, կաշի փոկն երկու ձեռիս վերայ փաթաթեցի, գլուխս դէմ դէնեցի նորա խողովակին ու սկսեցի պշուցած նայել-նայել, և ապա միտ բերել իմ անցեալ և ներկայ հոսուն և անյողդողդ վիճակս, թէ ինչքո՞ եմ ան-

սած, ինչքո՛ր կրած, այժմ ո՛ւր եմ և ո՛ւր կերթամ: կամ ի՞նչ պէտք է շինեմ վանքի մէջը, որի ներսնայելն կեանքին փոքր ի շատ կարճ միջոցը արդէն ծանօթացած էի, — կմնաձէի, մնոթիւն՝ տիրացութիւն անելուս ժամանակն անց էր կացած, վանքային տնտեսական կառավարութեանը հմուտ չեմ, խաշնարածութիւն՝ նախրապանութիւն անել անկարող եմ, երկրագործութեան յարմար չեմ, փայտ կրելոյ անդամ ուժ չունիմ, ջաղացպանութիւն չդիտեմ, ուրեմն - ուրեմն պարապ սարսափ նստաւ, շրջէ, կերը, լամ՝ և ծանրութիւն լեր վանականներին: Երդարեւ դղուելի ծանրութիւն ողորմելի վանականներին, որոնք, ինչպէս և տեսի արդէն, իբրեւանց արիւն — քրանքոմն են ապրում: Նստեղ արիւնս սկսց եռ գալ բոլոր երակներիս մէջին, վան որոյ և խոր — կարի խոր ակս ու վանս քաշեցի ու աչքերս լցուեցան արտասուքով և քանի մի կաթիլ շեթ - շեթ ցողուեցան երեսիս վերայ, և ես՝ աչքերս ու երեսս սրբելն կամաչէի ինձանէ:

Մինչ այս մինչ այն, և ահա Ազուլեայ բարձր լեռների քամակէն երկնքի հորիզոնումը նշմարեցի մթնոլորտի փոփոխութիւն, շերտացած, և փոքր առ փոքր երևեցան ցանցառ ձառագայթներ: Ձառագայթները գնալով գնալով սկսան բարձրացան - բարձրացան և նրանցմէ կէս բակ նկարագրուեցաւ, և հետ ղհետէ լուսնի կարմրաժեռ և ծիրանի ճէնն, ինչպէս բոցակէզ կաս կարմիր կրակ դուրս ընկաւ: Նազաքայլ ղանդրմբալով — լողալով լուսինն անհուն ամպերի տակէն, ինչպէս թէ ալեկոծեալ ծովէն ձախորելով էր դուրս դալիս: Փոքր առ փոքր իւր շքեղ դիմքը բոլորակ, լրածիր բակով ցոյց տուեց ու և էս մեծանալով, մեծանալով տարածից իւր մէնայլ տոհմերները նախ Ղրաբախի ձախակողմեան Հարթ-Հաւասար դաշտի վերայ և յետոյ Ջուղայի ձորաբերանի մէջն և ծոցածի վերայ: Վ՚ատն որոյ և ես կամացս կամաց և էս բարձրանալով մի կէս խոնարհուած կամարի վերայ, առաջին դրութիւնովս բազմեցի, որպէս զի կարողանայի աւելի էս լաւ տեսնել չորս կողմս հրաշալի և կախարդական տեսարանը: Գեղեցիկ լուսինը գիշերային փայլողութիւնով շատ բաներ դիտէ պատմել: Աւերակները, հին հին յիշատակներն առաւել էս կարելի է լաւ նկատել լուսնի փայլողութեան տակը և մտածել անցածների վերայ: Լուսնի երկղիմի կախարդիչ շուայլ պայծառութիւնը համաձայն է բոլոր անցյաւոր բաների հետ:

Կարմիր ինչպէս վարդ, հրաշէկ ինչպէս հուր, զարմանալի իւր լայն ու ընդարձակ վառվռուն, պայծառ բակովը, բոլորուած, կալայած լուսինն, երկար — երկար ժամանակ զրաւեց իմ ուշադրութիւնը, մոռանալ տուեց իմ երևակայած վիշտերն, ամոքելով տարաբախտութիւնս, և յանկարծ սրամիտ խորհուրդ վայելատակից դլխուս, մտածել զերբնական նախախնամութեան տեսչութեան վերայ:

Ինչպէս երազով ցնորուած, պղտցած հնայեի անյայտ կիսակործան կարմիջի երկու խելերի — Ջուղայի աւերակների մնայլ վայելչութիւնների — նրա ընդարձակ գիրեզմանատան կանդուն և ղլորուած՝ քանդակագործած խաչքարներին, որոնք կձեւակերպէին միայնութիւն, լռութիւն, մը-

տածումն, մելամաղձութիւն, ամօթխածութիւն և դպացումն յաւիտենականութեան, փլուած քարվանսարէքանց և խիտ խիտ քայքայեալ աներին, որոց մէջին քստմնելի աղքատութիւնն, որպէս առաջև անած էի, կմտազաւորէր: Ինձ և ինձ կհարցնէի, եաւեղ էջը արդեօք մի ժամանակ երևելի քաղաք, եաւեղ էջին բնակուած մեծ մշակներ, ճարտար արհեստաւորներ, շահախնդիր՝ վարձամ վաճառականներ, որոնք պանդխտութիւնով հեռաւոր տար աշխարհներ շրջելով, անբաւ հարստութիւններ ժողովելով կբերէին եաւեղ ու կպատարէին իւրեանց շռայլութիւններն՝ էն սալայատակ՝ սիւնազարդ՝ փառաց ապարաններուն: Օ՜հ թէ քանի քանի դողտրիկ, հրաշագեղ օրիորդներ, վարսազեղ հաբաններ, պճնուած պաճուճուած Հինաստանի, Ինդկաստանի, Վիշապիի և Պարսկաստանի զիպակներով, ասղնեզործ, ծիրանի, ոսկեհուռն, նրբաթել մետաքսեղէններով, պճնազարդ կերպասներով, երմն երմն քօղերով, ծալ ի ծալ ոսկեձամուկ վարսակալներով, գոհարեայ ապարօշներով, մարգարտեայ լանջանոցներով, Ներասխի գետառներուն ձոխ ձևվելով հրաշացած են իւրեանց սիրելեաց հետ թմբկով, դափով, ծնծղայով, փողով և տաւիղով: Արնկարագրելի աչքիս առաջևն ամբարտաւան, աշխարհակալ Հայ — Ներասխ անագորոն խուժադուժ զօրականներն գաղթեցնելն եաւեղաց զՀայ ժողովուրդն որպէս անչեղու, անբարբառ հօտ ոչխարի, բոկոտն, մերկանդամ, քաղցած, ծարաւ, արիւնի մէջ թաթաւուա, կաթնակեր երեխայքը քարերի զարկած՝ գետավիժած՝ զաղանների և թռչուններուն կերբակուր եղած, կոյսերն և հարսները ծանակուած, նրանց վաճառուիլը, տարաշխարհիկ լինելը, սրով՝ հրով դատուիլը, միացեալն աճիւն և մոխիր դառնալը: Ա՜բէ՜, ինչպէս և չքայան նոցա վաստակներն և հրաշալի ձեռակերտներն, էնպէս էլ անհետ եղան փառամոլ, գոռոզ, ամբարհաւաճ նոցա ամբարիշտ տիրապետողներն, որոց անուններըը մինչև ցայսօր կըյիշուի նզովով և անէծքով, և պէտք է յիշուի ցյաւիտեանս:

Զգիտեմ ուրքան միջոց խոլ մտածմունքներով և երևակայութիւններով դանդաղած կայի կամարի վերայ ընդարմացած, այն ինչ երիվարների խրխնջոցէն սթափեցայ, ուղեցի իջանել անտի, ոտնակոխ չգտնելով՝ թրըմփալով վայր ընկայ քնած ուղեկից պլխի անարի մօտը, յորմէ և նա զարթեց, քնաթաթախ յարեաւ և աչքերը ձմրռտելով հարցրեց, քնած չէի՞ հս արդեօք: Ես պատասխանեցի, ո՛չ: Նա կրկնեց, դիշերէն շա՞տ է անցկացած: Ասուած դիտէ, վերապատասխանեցի: Նա երեսը դէպի երկինքը համբառնալով, դէս ու դէն նայեց, աչքերը կրկին ձմրռտելով լուիկ մնջիկ մերձեցաւ ինձ, հրացանը ձեռքէս առաւ, աւելի ևս լաւ ատած, խրլեց, քանի մի համր՝ դանդաղելն քայլ փոխելէն յետոյ ասեց, հիմի քոյ ժամանակն է, պարկի, քնէ:

(Մնացեալն է յետոյ):

ԳԱԼՈՒՍՏ ՇԻՐՄԱԶԱՆՆԱՆՑ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԵԶՆ ԵՒ ԳԵՂՋՈՒԿ.

Ըստէպ անգամ մարդկանց մէջ
Շատ դանգատներ կըլսուէին,
Որոնք իբրեւ միշտ ու՝ անվերջ
Անդուն բաղդէն կընեղուին.
Բայց բաղդն ինչու յանցաւոր
Կրկարծուի, չեմ գիտեր,
Երբոր մարդս ինք բոլոր —
Իւր յանցանացն է միշտ տէր...

Ուշ դիք իմդրեմ առակիս,
Ջէք մեղադրեր յուսամ դիս:

Եղն իւր լուծին տակ ճընշուած՝
Գլուխը կախ եւ տըխուր,
Քայլ կըփոխէր դանդաղգնաց
Մաղձէր բաղդին ծուռ ու մուր..
Այլ գեղջուկը սայլին վրայ
Նըստած՝ հա՛ հա՛ կրկանչէր,
Ձեռքին խրճան կելլայ կիջնայ,
Որով եղներըն խայթէր:
Մէկ ալ տեսնաս քիչ մը հեռուն
Կառք երեւցաւ սրընթաց,
Թառնէր փոշին յալիս օդուն
Երկու խրոխտ ձի լըծած.
Կընթանան սաստիկ
Իրրու փոթորիկ,
Աբծիւներ անթիւ
Հողմոց պէս ծեծեւ:
Տեսաւ եղըն զայդ հանդէս,
Սըրտին նախանձ բորբոքէր,
Քրթին տակէն համրապէս՝
Իր լըծակցին զայս կասէր.
«Ի՛նչ խեղճ վիճակ եւ ինչ դառըն դերութիւն՝
Անդուն սըրտով մարդիկ մեզ հետ կըվարուին.
Ահա ձիերն ինչ փառքերով զարդարուն
Թեթեւ կառաց լըծեն՝ սուլեն եւ Թըռչին:
Այլ մեր վըղերն միշտ կըճնշեն կոճղիդ տակ
Ո՛հ անյարմար լուծ կըրելն է դժբընդակ.

Եթէ ինձ ալ տային ձիոյն զարդն ու փառք,
Իմ չորս ոտքերս դառնային չորս նապաստակ.:
Մինչդեռ եղըն խօսէր այսպէս՝
Հոն ուշ դրաւ դեղացին.
Օր մի տեսնաս՝ նա ի հանդէս
Հանեց զեղըն իւր ընդ ձին:
Լըծեց զանոնք միատեղ,
Եղըն դարձաւ ձի ահեղ.
Բոժոժներով եւ փունջերով՝
Ջայն հպարտացուց դեղեցիկ,
Եւ պըսպղուն ճարմանդներով
Թըռուց խեղճին խելքն ու միտք..
Տեսնաս եղըն վեհ եւ շըքեղ՝
Կախ գլուխը վեր բըռնած,
Հըպարտ սըրտին մեծ փորն էր նեղ,
Չի նա կարծէր ինքզինք պեդաս ամպատնաց..,
Հոն դեղացին կառըն հեծաւ փութապէս...
Սանձն ի ծեռին մըտրակն ի կուշտ կըշարժէր,
Գոչեց՝ սուլեց ոստոստեց ձին քաջապէս,
Այլ խեղճ եղըն ընդ յետըս [կոյս ընկըրկէր...
Ուժ մէկ արաւ ամօթահար
Վեր վեր կիյնար կըցատկէր,
Քայլ կըփոխէր ծիոյն յարմար,
Մեծղի փորով տատանէր:
Բաւական տեղ վազեց դնաց,
Հողին հասաւ կոկորդին,
Լեզուն բերնէն դուրս էր կախուած՝
Թըռչէր շողիքն ընդ հողմին.
Չի դիմացաւ երկար ատեն,
Տարածուեցաւ շընչասպառ,
Նոյն դաշտին մէջ ուր լըծակիցն իր խոհեմ
Վիճակէն զոհ՝ կըճարակէր խոտ դալար.
Երբոր տեսաւ զանկարծելին զայն հանդէս,
Սիրտը մարէր խընդալով
— Կասէ.— «եղբայր ինչու եղջիւրդ կանարգես,
Ի՞նչ հասկըցար ձիու ընկեր դըրուելով,
Մարդիկ անոնց կըդնեն սանձ,
Այլ մեք ազատ եւ անսանձ,
Ա՛ռ քո լուծըդ տար հեռիկ
Ահա քեզ կեանք երջանիկ»....

ԱՌԱՔԵԼ ԱՆՏՕՆԵԱՆ ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ.

Ի ԱՆՖԼՔՈՊՕԼ.

ՆՈՐ ՏԱՐԻ.

Ցոլով ամաց Քուականաց շրջանակ
Վաղնջական ազգամեծար մեզ աւանդ,
Խղճ ի սրտէ յարեւ հանեալ զՀայն՝ եղբօր
Ջօր բարեբաստ մաղթել յերկնից ծդտեցան:

Ցոլովս հէզ Հայն ըղծաց մաղթեաց ընկերին
Բարեաւ կաղանդ եւ շնորհաբեր զնոր տարին, —
Սակայն՝ է այսուիկ քիւր չարաքեր մատեան ամբ՝
Եւ զարհաւիրս՝ զսով եւ լըկանք ի մեզ ածին:

Ընդէր — ո՛ Հայ, — զի յաղերս քո անանսաց
Կացին երկինք, — Էր· — քանզի սիրտդ ոխըզդած
Խնդրէ զոր ինչ՝ յըկամի եղբօրն բարգաւաճ,
Եւ կեղծ լեզուաւ սո՛ւտ հայցս յղէ առ Աստուած:

Բա՛հ, — իբր կարես զու ժառանգել զայս արատ,
Արատ՝ որում խիղճ կայ ի կապ եւ հաւատ,
Արդելք ընկէ, — զժո՛ի՛ն օրէնք բնական, —
Չի գաւազրուժ է սա Հայոյն ու նշաւակ:

. . . . . .

Բայց մինչ երկին եւ երկիր պերճ հրճուանօք
Զարթեալ ի քնոյ զարնան ի վայր շաղին ցօղք,
Եւ արտուտիկ ներ որոզեաց դայլայլիկ
Ցերկինս ի վեր զերոս ընծայէ եւ աղօթք:

Ցառնեն համայն շունչ եւ դալարք ի նոր տի
Գան բարեւել զպերճ եղանակն յիւր մտի, —
Իսկ զու մինչ սառն բուք եւ հիւսկէն մըրրկաց
Անշուք առնեն ըզզուարճութիւն քո յարկի,

Եւ ամպամած այն ինչ երկնից խորանյարկ
Գժդմնագոյն յայցս ծածկէ զարեգակ,
Ջարտակեդրոն ներմուծանես զքո կաղանդ
Ի՝ անբերկրաբերն սառնագողդոջ Նաւասարդ:

Բա՛, — քանզի քո սիրտ ճնշեալ քան զնդանակ
Ի՝ աշխոյժ արիւնդ բարետեսչաց բարի կամք,
Հակիրճս ածեն զյորդ սէր եղբօրդ ու հայրենեաց, —
— Լ՛, ի մեր գլուխ՝ անցին այսչա՛փ Քշուաւ ամբ:

Մի՛, մի՛, — Հա՛յ՝ զու սուրբ արա՛ սիրտդ եւ բերան,
Թող զաղապար չխախտի ճեռին Աբամեան,
Ա՛յլ՝ ժամանակն փոխաբերեցէ յօրինակ —
Ջիւր սառնութիւնն, — բարեխառնին քո բնութեան:

Աբդ իսկ է ժամ խոհականին կալ զընդին՝
Մինչ առ դուրս են այս՝ փոքորիկ՝ ծմեռնային,
Թէ աշխարհիս տակաւ չէ է կատարած՝
Բայց մերձ ի յանդ են եղանակք անց ամին:

Թէ քո մառան հայթայթանաց եւ ի գլուխ,
Հատան համբարք կամ վառելիք փայտ, ածուխ,
Սով ի ներքուստ, արտաքուստ օդն բեւեռեան
Քեզ եւ քոյոցդ նըզա՛նք ածցեն ցըրտաբուղխ:

Թէ չէ դիզեալ քո նախ պարէն հոգեկան,
Վ՛եր ի յերկինս՝ օժիտ չառնուս բարութեան,
Անդէն ապա ջերմնամանիք հակարջեան
Տալ եւ տոչոր ածցեն հոգւոյդ յաւիտեան:

Սիրեա՛ զեղբայրդ Հայ, զեղբայրդ ու հայրենիք,
Թող զօրինակդ յանծին ածցեն Հայ մանկտիք,
Ցոյց զոր մեծն Հայկ — եւ յայս կոյս Հայք՝ գործս արդար
Ցուցին ազանց Հայոյ բնութեան արգասիք:

Թէ շնան Ձէ բնաւ տեսանիցես զայլ տարիս՝
Մի հայրենեաց ցանկէ կարգէ խորհիցես·
Տես զինչ խնդրէ Մասեաց մեծ մայրն արժանյարգ,
Չինչ վարկ ազգիդ, զինչ հարկ Քազին՝ ում ենթիս:

Եթէ ուսար զու բնաւ զօրէնս՝ զբարս ազանց,
Ցուշ ա՛ռ ըստոյգ եւ ըզպարտեաց հարց ու մարց,
Թո՛ղ մի մնասցէ Հայծինն անուս եւ անդէտ,
Այս են օրէնք, — դէթ անլրումն — Հայկազանց:

Ո՛հ, Ձէ այլ ամբ տեսցին զսեղանս՝ յապաւայս
Շուրջ պերճ ուստերք եւ պերճ դաստերքք շնորհաս*),
Խմաստութեամբ պայծառ քան զջահ եւ զոսկի
Գերդաստանաց նոր - ամա - տոն Աբմենեաց:

Անդ դայ ի լիր լոյծ հայապղտոյն աննահանջ,
Անդ Հայաստան այլ մի եսցէ խղճատանջ,
Եւ Հայուհիք, մարք վեհ որդւոց եւ Քուանց
Փառս յըղեսցեն նոր կազանդին եւ յԱստուած:

Ուրեմն ի յայս տօն ամանոր, եկ մաղթեմք
Հայոյն ուսումն, Հայոյն սէր եւ բարի դէպք, —
Ուսումն միայն առնէ ըզՀայն մեծարու·
Թող միշտ ուսմամբ զպարտիս հայոյն ճանաչեմք:

Մի՛ մանկտոյն ծօնցես զարթաւ կամ զոսկի
Ըստ վաղարնոյ՝ սովորութեան Հայ ազգի, —
Տո՛ւր նոցա սիրտ, նախանձ բարի, սէր Մասեաց,
Ցորս ոսկեհուռս արժանասցի քո տարի:

Անուս մանկտին պարզիկ քան զդառն եւ սխմար,
Բայց յինչ զմայլի բուծն ի յէակս հրաշափառ, —

(*) Շնորհահաս — շնորհօք զարգացեալ հասեալ ի չափ հասակի:

— Թող պիտասցէ նա ճառ կարդալ ի քո դամբան Առաւել քան զմա՛յել, վա՛յել, լալ զոռալ:

Ս· Գ·

Ի Գաւխէֆ·

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵՐԷՑ·

(Տղիի)·

Տեսանէք դայդ երիցատուն պարզ է՛ անշուք,
Ա՛յր Աստուծոյ բնակի ի նմա սուրբ վարուք,
Ա՛յն որ զհայցուածս վերատաբեալ ամբոխին
Հեղու ի գեօղն զհայս զանծուց երկնային·
Սփոփէ զվիշտս, սրբագործէ զհարսանիս,
Օրհնէ ըզ հունձս եւ զտարեկան արմտիս·
Նա սրբութեան դաստիարակ բաղցրաբան,
Չմարդն ընդունի մկրտութեամբ յաւազան·
Եւ առաջնորդ զոլով կենացն յաշխարհի
Ցետ օրհասին հանդուցանէ ի շիրմի·
Քան խորհրդոյ, իմաստութեան եւ գործոց
Միւս ոմն տատուած է վասն հասոյն զիւղացւոց·
Ո՛ր այն իցէ տնանկութիւն զժնդակ
Որում չիցէ ձեռնհաս գոլ օժանդակ·
Վերնախընամ լոկ տեսչութեան յայտնի են
Ջորս բարեբաղդ խնամք երիցու ընծայեն·
Ցաճախ ի խուցս, յորս կուտէ փորձութիւն
Ջմահունս, զգաւ եւ զանճկայրեաց հեծութիւն,
Երեւի նա, եւ ցան անդէն մեղմանայ,
Մերժի կարօտն, մսխուան երկիւղ վերանայ·
Լնու զկարիս, ըզդէմս ունի մեղանաց,
Աղբատաք օրհնեն, յարգի արդեամբ յընչեղաց·
Եւ ստէպ երկու մահկանացուք ոխերիմք
Ի սեղանոյ նորա մեկնին մտերիմք:

Թարգմ. Ս. ՄԱՐՈՒԹԵԱՆՑ·

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱՆՁՈՒԴԱԿԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐ

ԴԷՈՐԳ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՄԱՆՈՒՉԱՐԵԱՆՑ·

*Ի շարս համբաւեալ ազգասիրաց ներկայ դարուս, կամ լաւ եւս է ասել՝ Ազգային բարերարաց, համարելի է անշուշտ եւ հանգուցեալ Պարոն Դէորգ Մանուկեան Մանուչարեանց *) Նոր-Ջուղայեցին, որոյ յանուն Սուրբ Էջմիածնի կաւակաւ թողեալ գումարոյն գտարեկան գշահն յատկացուցեալ է վեհափառ Հայրապետն յօգուտ Դէորգեան Ձեմարանի Մայր Աթոռոյս որպէս ընթերցաք ի Սեպտեմբերի ամենեան Արարատայ 1876 ամին։ Արժանի է, եւ ամենայն իրօք իրաւունս համարիմք ղհամառօտագոյն կենսագրութիւն նորին հաղորդել Պատուարժան Խմբագրութեանդ, որ թէեւ ի վաղուց ցանկացեալ, բայց առ ի չգոյէ ժամանակակցաց նորին ի Ջուղայ, անկարացաք պատրաստել։ Իսկ այժմ որ ի յաջողութենէն Աստուծոյ անձամբ եղեւ մեզ հանդիպել ի Բթաւիա, ուր գտաք զհայրենասէր պարոն Մանուկ Յորդանանեան պատուական ազգայինն, զոր ինչ հարցեալ ի նմանէ հանգամանօրէն տեղեկացաք, նշանակեմք աստ։*

(*) Ա՛յսու տոհմական անուամբ ճանաչէր զՊ· Մանուկեանն պարոն Մանուկ Յորդանանեան։

Գէորգ Մանուկեան Մանուչարեանցն ծնեալ է ի Նոր Ջուղա յամին 1763. եւ առ ի չգոյէ ազգային վարժարանի ուսանիլ ըստ յայնժամեան հասարակ սովորութեանն՝ առ ոտս քահանայի միոյ զՀայերէն ընթերցանութիւն եւ գիր։ Եւ իբր ի 25 ամ հասեալ հասակի առեալ ընդ իւր զմայրն հանդերձ Սիմօն եւ Մելքում եղբարբք եւ Մարիամ եւ Թագուհի քերբքն մեկնի ի Ջուղայէ եւ գնայ ի Մատրաս։ Սիմօնն ի շրջակայս Մատրասու շրջէր մանուածոր վաճառօք, եւ ի միում նուագի ալեկոծութեան հանդիպեալ ընկղմի ներքեւ եւ ծովատոյզ լինի Սիմօնն ընդ այլոց ուղեկիցաց։ Մազկեալ էր ընդ այն ժամանակս ի Մատրաս պարոն Յակոբը Յարութիւնեան Թաղինեանցն. սա օգնէ միոքր մի դրամագլխով՝ Գէորգայ, որ եւ տակաւ առ տակաւ յառաջացեալ առ զքոյր իւր զՄարիամն յամուսին Յակոբայ։ Մեռանի մայրն ի Մատրաս։ Ապա յետ իբր 5 ամաց բնակութեան իւրոյ ի Մատրաս, Մելքումն մեկնեալ ի նմանէ գնալ ի Կալկաթա, ուր եւ ամուսնացեալ՝ հաստատի բնակութեամբ. եւ Գէորգն առեալ ընդ իւր զքեռայրն՝ զունայնացեալն յայնժամ ի գոյից՝ եւս եւ զՄարիամ եւ զԹագուհի զքոյս իւր, գայ ի Բաթաւիա եւ հաստատի բնակութեամբ. ուր ազգմութեամբն Աստուծոյ այնչափ յաւելանայ եւ հարստանայ, զի տեսեալ զյաջողակութիւն սորին եւ փոխարքային Ջաւայ կղզւոյն՝ մեծ սէր ցուցանէ, եւ փոխանորդն իւր տայ նմա արտօնութիւնս ի ժամու եւ ի տարաժամու գալ առ ինքն եւ մտանել ի սենեակ իւր առանց կանխաւ զեկուցանելոյ զգալստեան իւրմէ. եւ այս մեծ պատիւ է եւ յարգանք առ Եւրոպէացիսն։ Եւ ընդ ժամանակս ժամանակս ի պահանջել հարկին տեղական կառավարութիւնն հարկադրիւր փոխառութիւն առնուլ ի նմանէ. քանզի եւ ի ժամանակին յայնմիկ ոչ ոք քան զնա էր հարուստ ոչ ի Հայոց [1]) եւ ոչ ի Հոլանդացւոց. որոյ եւ կարողութիւնն հասանէր ցհինգ միլիոն ռուբլի Հոլանդիոյ [2])։ Զէր նա ամուսնացեալ եւ էր սակաւապետ յոյժ, թէպէտ եւ ոչ բոլորովին զուրկ ի պիտոյից կենաց։ Աստանօր հարկ է ասել առ սէր ճշմարտութեան, զի յայնժամ յոյժ սակաւք էին ի Ջաւա Հոլանդացիք եւ այլազգի քրիստոնեայք. եւ պիտոյք կենաց յոյժ սակաւք. ի հակիրճ բան, ամենայն ինչ չափաւորութեամբ էր, եւ ինքն եւս ապրէր Հայկական պարզութեամբ. զտուժարս գործոց իւրոց ինքն վարէր առանց գրագրի՝ թէեւ ունէր տասնիւ չափ Հայ պատանիս ի գործատանն, եւ ձեւք եւրոպականք ոչ այնչափ ծանօթք էին բնակչացն Բաթաւիոյ՝ որպէս այժմ. իսկ եւ վասն Գէորգայ դիտելին անծանօթ. զի ինքն կենցաղավարէր ամենայն պարզութեամբ, եւ հարկն հասարակաց եւս չէր յայնժամ ի միջի՝ որպէս այժմ առ ի ստիպել զնա ի շռայլութիւն։ Զամ

---

(1) Ցետ ամին 1820 սկսանի դաղթականութիւն Հայոց ի Ջաւա կղզւոջ, որ յայնժամ հազիւ 3 կամ 4 տուն կայր։

(2) Փոքր է ռուբլի ջաւայի քան զկալկաթայինն, զի դարձիս 115 ռուբլի Ջաւայի ի կալկաթա արժէ 100 ռուբլի։

երեսուն անընդհատ պարապեալ ի վաճառականութեան, համբաւ նորին տարածի ի համայն կղզւոջն Ջաւայի եւ յամենայն մերձակայս՝ եւս եւ ի Հնդիկս, եւ վաստաւորապէս վարէ նա զկեանս։

Պատահեաւ զկտակ իւր այսպէս. յետ թողոյ զգումարս վանն Մայր Աթոռոյս Ս. Էջմիածնի, Ս. Երուսաղէմի, Ամենափրկչեան վանացդ, եւ սուրբ կատարինէ անապատին կուսանացդ Ջուղայի՝ պատուիրէ տալ մի հարիւր հազար ռուբլի Մարիամու եւ յիսուն հազար ռուբլի Թագուհի քերդ, եւ զմնացեալն եղբօր իւրում Մելքումայ, բայց այնու դաշամբ, զի քորքն ի կենդանութեան իւրեանց միայն ունիցին իրաւունս վայելելոյ զտարեկան շահ գումարացն եւ յետ մահու նոցին այն 150 հազարն եւս դարձցին առ ժառանգս Մելքումայ։ Սակայն օրհասն հասեալ ի վերայ Մելքումայ, մեռանի ի Կալկաթա, թողուլ եւ ժառանգս։ Գէորգն համարելով թէ բաւական պարտ է կատարն իւր, չառնէ զհոգս ինչ ի նմա յետ մահուն Մելքումայ եղբօրն իւրոյ. եւ այս թերեւս ի տենօրէնութենէն Աստուծոյ յօգուտ Ջաւաքընակ Հայոց եւ մանկանցն Ջուղայու, որպէս տեսցի ի ստորեւ։

Գէորգն չէր ամուսնացեալ՝ որպէս եւ օրիորդ Թագուհի քոյր իւր, վասն որոյ ամենայն խորհուրդք իւր եւ մտածմունք լեալ են ղվերջինն խորհել վիճակամայն զաղգ իւր եւ զեկեղեցի։ Խորհուրդ վեհ յղանայ յանկարծ ի միտս իւր, եւ գերազանցեր արգելօք զՍամուէլ Մուրատն եթէ եւ կամքն վերին հաճէլին, այն է՝ բանալ դպրոց մի Հայկական ի Լօնտոն, եւ առ այն որոշէ մի միլիոն ռուբլի, զորոյ զչորս լաքն (1) առաքէ կանխաւ ի Լօնտոն եւ ապահովէ ի դրամատան տէրութեան, եւ զմնացեալ վեց լաքն հետզհետէ կամէր առաքել, սակայն ի դժբախտութենէն ասեմ ազգիս թէ ի տըրնօքէնութենէն Աստուծոյ, օրհասն կանխեալ քան զգործ հասանէ ի վերայ յամին 1827, եւ փոխի առ Աստուած այրն առաքինի եւ ազգասէր Գէորգ Մանուկեան եւ թաղի ի հայոց գերեզմանատան (2) ի Բթաւիա։ Յետ մահուանն իւրոյ վէճ կամքը անուամբ ճիւղն կառավարական կարգեալն ի պետութենէն վանն հասարակաց ըստ օրինացն Հոլանդիոյ՝ զոր նշանակեալ էր Գէորգն ի կտակակատար իւր, ի կարգադրելն զգործս հանգուցելոյն՝ քերէ ի Լօնտոնայ եւ զայն չորս լաքն եւ առարկելով թէ չիք ակնարկութիւն ինչ ի կտակին վանն դպրոցն, ժառանգք Մելքումայ եւս եկեալ ի Կալկաթայէ՝ ամենեւին ապահով համարեն զինքեանս վանն միակ ժառանգաւորութեան իւրեանց. զի որպէս ի վեր անդր յիշեցաք, Գէորգն նշանակեալ էր ի կտակի իւրում ժառանգ զինքեան մի միայն զեղբայր իւր զՄելքում, եւ վանն քերցն յատկացուցեալ էր 150 հազար ռուբլիս։ Քորքն երկոքեան բարւոք իմանային զգործս իւրեանց, զի օրէնք տերութեան ի նը-

(1) Նշանակէ զթիւն 400,000, այս ինքն հարիւր հազար ի Հնդկաստան։

(2) Տեղին նշանակեալ ի տէրութենէն վանն Եւրոպացւոց, եւս եւ ամենայն ազգաց քրիստոնէից, ընդ որս դասին եւ Հայք։

պատ ինքեանց ունէր վճռել վասն որոյ մտեալ ի դատ ընդ դէմ ժառանգացն Մելքումայ՝ առարկեն թէ՝ Գէորգն զանուն Մելքումայ միայն յիշեալ է ի կըտակին լինել ինքեան ժառանգ՝ եւ ոչ եւ զժառանգս նորա, ուստի մահուամբ Մելքումայ սկզբնացեալ է այն մասն կտակին, եւ հետեւաբար ինքեանք քոյր գոլով Գէորգայ՝ առաւելմերձաւոր ժառանգ համարին քան զժառանգս Մելքումայ։ Վճիռ տաճնին եւս ելանէ ի նպաստ երկուց քերց, եւ զժառանգութիւնն բաժանեալ յերիս հաւասար մասունս, մի մասն հասանէ ժառանգաց Մելքումայ վեց լաք ռուբլի, եւ երկու մասն՝ երկու քերցն վեցական լաք առ իւրաքանչիւրն։ (Յայսպիսի հանգամանս եթէ ոք առանց կտակի մեռանիցի, յայնժամ ժառանգութիւնն բաժանի ըստ գօրութեան ժառանգական օրինացն. վասն որոյ գրեթէ պարտաւորիչ լինի օրէնք են աստ իւրաքանչիւր անձին առնել կտակս ի կենդանութեան իւրեանց, եւ ի փոփոխել հանգամանացն՝ հարկ է փոխել եւ զնոյ ինչ արամագրութիւնս կտակին, ապա թէ ոչ՝ մասն միայն կատարի կըտակին, եւ մնացեալքն վճարին ըստ օրինաց տէրութեան։ Եւ յաշագս այսպիսի դատից բազում են ծախք եւ սարսափելիք ի վնաս ժառանգաց, վասնզոյ չանան աւենայն զգուշութեամբ փոփոխել միշտ զկտակս իւրեանց ընակիչք տէրութեանս)։ Ապա Յակոբ Յարութիւնեան եւ ամուսին իւր Մարիամ եւ քոյր նորին Թագուհի պատճառ լինին հաստատութեան ժամատան միոյ ի Բթաւիա սուրբ Հռիփսիմէ անուամբ, որպէս տեսաք յեկեղեցական տումարի՝ եւ յարձանաքարի իմն ոսկեգրով քանդակեալ եւ ագուցեալ ի հարաւային յորմն եկեղեցւոյն ի ներքս։ Յակոբ Յարութիւնեան բաւական հարստացեալ՝ մեռանի յամին 1844 եւ ի $^{7}/_{19}$ Յունիսի յանկարծակի մահուամբ եւ թաղի ի հաստարակաց հանդստարանի ի Բթաւիա։ Եւ մնան երկու քորքն։ Անփափուխ թողուն Գէորգայ զկտակ իւր յետ մահուան եղբօր իւրոյ Մելքումայ, թէեւ մեծամեծ դժուարութեանց եւ սարսափելի ծախուց որպէս եւ կորստեան մեծագոյն մասին հարստութեան իւրոյ պատճառ եղեւ, սակայն որպէս ի վերն յիշեցաք՝ մեծամեծ օգտից ազգայնոցն Բթաւիոյ առիթ եղեւ այն։ Քանզի յետ տիրելոյ այսմ մեծաքանակ հարստութեան երկոքին քորքն Մարիամ եւ Թագուհի, իբրեւ մի հոգի յերիուս մարմինս բնակեալ, ձեռնարկեն ի գործս բարիս։ Նախ պատճառ լինին հիմնարկութեան այժմեան սուրբ Յովհաննու եկեղեցւոյն առաստաձեռն նպաստիւք իւրեանց յամին 1854, որ յառաջն ժամատուն էր միայն։ Թէպէտ եկեղեցին աւարտի ի նմին ամի, սակայն օծանի յամին 1857 ի տօնի Կաթուղիկէ Եկեղեցւոյն։ Յատկացուցանեն ի կալուած եկեղեցւոյն ըղհոյակապ տունն բնակութեան իւրեանց, որ թէեւ այժմ հազիւ 50 կամ 60 հազար ռուբլի արժէ, սակայն 120 հազար արժէր յանժամ։ Զգեստին յորոյ վերայ եկեղեցին չինեալ է, որ ինքեանց էր սեպհականութիւն, յօժարակամ նուիրեալ են 120 հազար ռուբլի տուեալ են պատրաստ արծաթ՝ որով գնեալ են կա-

լուածս Մանուկ եւ Յարութիւն անուն ուսումնարանի՝ զոր կանգնեն ի յիշատակ իւրեանց, որ եւ շարունակէր մինչեւ ցամն 1872։ Վերատին մի այլ տուննուբիւրեն ի կալուածք ուսումնարանին։ Թէ կալուածք եւ թէ գումարք տուեալք ի յերկուց քերցն առ կենդանութեամբ իւրեանց անցանեն քան զերեք լաք ռուբլի արժողութիւնս։ Հոգաբարձութիւնն յիշեալ ուսումնարանի ի քանի ամաց հետէ օգնութիւնս առնեն Ա.ՄԵՆԱՓԻՐՉԵԱՆ Մ. Յ. անուն դպրոցին Ջուղայու վեց հարիւր ռուբլի առ ամն։ Ջարդարեալ են արծաթիղէն սուրբ անօթովք զեկեղեցին Բթաւիոյ սոյն քորք, քանզի յամենայն անօթս եկեղեցւոյն տեսի զյիշատակս գրեալ յանուն նոցին։ Օժանդակեալ են եւ «Արծիւ» անուն տպարանին Կալկաթայու, զոր բացեալ էր Պօղոս Վիչենեան Կ. Պօլսեցին եւ զծամագլուխ մի ձեռաց տպեալ է յամին 1849 յանուն նոցին, յորոյ ի սկիզբն տպեալ է եւ նամակն շնորհակալութեան ի տպագրատեսէն առ երկասին քորս ուղղեալ։ Ցետ այսպիսի Աստուածասիրական բարի գործոցն վախճան առ Աստուած բարեպաշտուհի Թագուհի օրիորդն յամի Տեառն 1856 եւ ի $^{27}/_{9}$ դեկտեմբերի ի Բթաւիա ի հասակի 72 ամաց եւ թաղի ի հասարակաց հանգստարանի։ Ըստ սովորութեան կտտարի կտակն սորին, եւս եւ 50 հազար ռուբլին ժառանգեալն ի Դէորգայ հասանի վերատին ժառանգացն Մելքումայ ի Կալկաթա։ Զայս եւս արժանի է յիշել, զի մինչ առ կենդանութեամբ Թագուհւոյ երկոքին քորքն շարժեալ ի հայրենասիրութենէն յատկացանէին կալուածս եւ դրամագլուխս վանն եկեղեցւոյն եւ ուսումնարանին Բթաւիոյ, իբրեւ հարազատ դստերք Մայր Աթոռոյս յիշեն զսուրբ Էջմիածին եւ զայլս՝ որոշելով գումարս ամենեցուն եւ հաստատուն ձեռագրաւ իւրեանց առաջի արարեալ կառավարութեան տանն վաւերացուցանել։ Սակայն ի կենդանութեան Մարիամու ժառանգք Մելքումայ եկեալ ի Կալկաթայէ դարձուցանեն զդիմիտս Մարիամու եւ վարեն գատ ընդդէմ կտակակատարաց նորա։ Հետաւեսութիւն կտակակատարաց վաղագոյն տեսեալ զայն, բոլորովիմբ հանեալ էին ի ձեռաց Մարիամու զկալուածք եւ զգումարս եւ յանուն եկեղեցւոյ եւ ուսումնարանին փոխարկեալ յատենի տէրութեան վանն որոյ իբրեւ ազգային սահմանած մնայ այն։ Իսկ որ վանն սուրբ էջմիածնի եւ այլոց խոստումնք՝ դիւրաւ յետս դառնան։ Խոստումնք էին նոքա ի կենդանութեան կտակաւ, բայց յետ մահու կտակողին գործադրելի։ Իսկ կալուածքն վաղու եւս ի քանի ամաց հետէ անցեալ ի ձեռս Հոգաբարձուաց եկեղեցւոյն եւ ուսումնարանին։ Եւ ապա ոչնչացուցեալ Մարիամու զառաջին կտակ իւր, զերկրորդն առնէ յայլոզակ ժառանգացն Մելքումայ իբրեւ բնական հեռեւանք առաջնոյն։ Կեցեալ Մարիամու այլ եւս քանի մի բարեպաշտութեամբ եւ երկիւղածութեամբ, եւ հասեալ յ87 ամաց հասակի վախճան առ Աստուած յամին 1864 եւ ի $^{22}/_{4}$ Մայիսի ի Բթաւիա եւ թաղի ի հասարակաց հանգստարանի։ Եւ ապա վերջին անգամ եկեալ ժառանգացն Մելքումայ ի Կալկաթայէ, ժա-

ռանգեն զամենայն կարօղութիւնս Մարիամու եւ ի ցոյց երախտագիտութեան իւրեանց մարմարիոնեայ փառաւոր արձան իմն կանգնեն 3 կամ 4 հազար ուուփի արժողութեամբ ի յիշատակ երկուց քերցն արտաքոյ եկեղեցւոյն մերձ հիւսիսային որմոյն ի միջավայրին։ — Նկարագրեմք համառօտ, զի արժանի է վասն աղնուութեան արուեստին։ սպիտակ մարմարիոն է համայն արձանն, եւ բոլոր բարձրութիւն նորին իբր 10 ոտք։ առաջին մասն է քառանկիւն պատուանդան իմն ի ձեւ սնդուկի հինգ ոտք երկայն եւ երեք ի լայն, եւ գրեթ թէ հինգ ի բարձր։ յերկոսին երեսն այս լինքն ի հիւսիսայինն անգլիարէն եւ ի հարաւայինն Հայերէն ոսկեզօծ քանդակեալ է յիշատակարանն *) ի վերայ սեաւ եւ ողորկ արուեստական քարանդ եւ ագուցեալ ի սպիտակ մարմարիոնն։ ի վերայ պատուանդանի նստեալ կայ ոգին սքանչելութեան կամ սգոյ զոջ քազուկն յեցեալ ի վերայ քառանկիւն սեան միոյ, յորոյ վերայ է եւ սաւառն աճիւնի քո-

(*) Ա յս օրինակ դրեալ է։ « Շիրիմ տիկին Մարիա-
« մու ց. Յարութիւնեան ամուսնոյ Յակովբու Յարու-
« թիւնեան Ամպիի՝ քհան Գէորգայ Մանուկեան Ա-
« պետի հանգուցելոյ ի Բծաւիա ի 4 Մայիսի 1864,
« ի հասակի 84 ամաց։ տիկինս այս էր քարուբ ճեզ
« եւ քաղցր առ ամենեսեան, եւ երկիւղած եւ ողոր-
« մած՝ մայր որբոց՝ ապաստան այրեաց՝ ասպնջա-
« կան եկաց՝ եւ նեցուկ տնանկաց։ Սուրբ Յովհան-
« նու Եկեղեցւոյն եւ Մանուկ եւ Յարութիւն ու-
« սումնարանին անուանելոյ յանուն զերդաստանի
« իւրեանց, նա եւ հանդուցեալ սիրելի քոյր նորին
« օրիորդ Թագուհի Մանուկեան նպաստ եղեն բազ-
« մօք հասոյիս եւ օժիտս առանձին հաստատելով ի
« պէտս նոցա։ Բարի զործք նոցին յաւէրժաւորեա-

զով ծածկեալ կիսովին, ծնօտն հգեալ ի բազկին, եւ զահեակ ձեռն իւր ի վերայ ծնգաց՝ ունելով ի ձեռին ծաղիկ մինչ վարգանման, եւ ոդբայ զմահ առաքինեացն։ Գործ արդարեւ ճարտարապետ ձեռին Անգլիացւոյ ուրբաւմն ի Կալկաթա։ եւ որովհետեւ եկեղեցին շինեալ է ի վերայ հիւսիսային փողոցի, յայս երես շինեալ է փառաւոր սիւնազարդ գաւիթ եւ ի վերայ ճակատի եռանկիւն յօրինեալ։ Յատակն եկեղեցւոյն երեք ոտնաչափ բարձր գոլով ի գետնոյն եւ ի փողոց՝ գաւիթն եւս հաւասար բարձրութեամբ շինեալ եւ յատակին մարմարիոնով ծածկեալ, յորում ելանեն վեց աստիճանաւ։ բնականապէս արտաքին գեղեցիկ իմն զարդ է վասն եկեղեցւոյ արձանս, զոր եւ տեսանեն ամենայն անցաւորք ի փողոցին։ — Մխիթարութիւն մեծ է տեսանել զի՝ թէեւ Գէորգ Մանուկեանն չէ կարացեալ կատարելապէս հասանել ի բուն նպատակ ազգասիրութեան իւրոյ, սակայն որպէս հանգուցեալ քորքն օգտեցուցեալ են զե-

« նեն զյիշատակս նոցա յորդոր լինելով զկնեաց
« հետեւիլ օրինակի նոցին »։

Որմայեց յիշատակարանքն յեկեղեցւոջ եւ ուսումնարանին ունին զհետագայ արձանագրութիւնս, այս ինքն՝ հիմնեալ յերկուց հայրենասէր քերց։

« Ո՛վ Յիսուս, երբ այն օր սքրական
« Ե՛րբ այն ժամ եկեսցէ հրճուական,
« Ե՛րբ Քողից զայս խշտի կաւեղէն
« Ա՛ւ ի կեալ անդ յերկինս լուսաճէմ »։

« Երանի ողորմածաց, զի նոքա ողորմութիւն զըտ-
« ցեն »։ Մատ. Ե. 7։

« Մահարձանս այս կառուցաւ ի զորավարէ եղ-
« բօրորդւոյ նորին ի Զօրապետ Մ. Մանուկեան ա-
« պետէ ի Կալկաթա »։

կեղեցին Բիթաւիոյ, նոյնպէս եւ ժառանգք Մելքում եղբօրն իւրոյ պատուաւորք են ի Կալկաթա, յորոց միջի մին ի գաւերաց Մելքումայ «Իշխան» անուն քարեպաշտուհի այրի տիկին Հանգուցեալ պարոն Մանուկայ Զօրապետեան՝ համբաւեալ է բարեպաշտութեամբ եւ քրիստոնէական երկիւղածութեամբ իւրով, զորմէ վկայեմք ականատես եղեալ նմա ի Կալկաթա։

Յօրինուած կենսագրութեանս Հանգուցեալ Գէորգայ Մանուկեան հիմնեալ է ի վերայ ճշգրիտ տեղեկութեանց առելոց ի Հայրենասէր պարոն Մանուկայ Յորդանանեան պատուական ազգայնոյ, քան զոր չիք այլուժ ուժեք ի ժամանակակից մարդկանէս առաւել ինչ գիտել զկենաց Գէորգայ վասն երկուց պատճառաց։ Նախ զի պարոն Մանուկ Յորդանանեանն է մի միայն ժամանակակիցն հանգուցելոյն ի Բիթաւիա, եւ երկրորդ՝ զի ի քրեբ 5 ամ բնակեալ է ընդ նմա ի կենդանութեան նորին։ Ի լսելն իմ զայս հանգամանս, յայցելութիւն գնացի ի տուն պարոն Մանուկայ ի 12/24 Յունվարի յայսմ 1877 ամի։ Խնդրեալ պարոնէն զգանկութիւնն մեր, յօժարեցաւ ամենայն սիրով պատասխանել մի առ մի հարցմանցս, վասն որոյ մնեալ ի գրասենեակ նորին եւ նստեալ դէմ յանդիման՝ հարցի նախ թէ ունի՞ ինքն առաւել մերձաւոր ծանօթութիւն քան զայլս վասն հանգուցեալ Գէորգայ Մանուկեան։ Յայտնեաց յոյժ երախտագիտական զգայմամբ թէ հինգ ամաւ չափ շարունակ ծառայեալ է նմա ի վերջին ամ կենաց նորին։ Զի յամին 1820 նոյն պարոն Գէորգն քերել տուեալ է դինքն ի Ջուղայէ եւ պահեալ առ իւր ի ցերեկին ի գործատան եւ յերեկոյն ի տան իրրեւ դէեւնասուն, եւ ապա յամին 1824 այս ինքն երեք ամաւ չափ միայն յառաջ քան զմահ Գէորգայ կամովին մեկնեալ ի նմանէ պարոն Մանուկին, առանձին գործով զբաղել սկսաննի։ Ուստի ծանեալ դի ամենայն վստահութեամբ կարելի եր ճշգրիտ իմանալ զհանգամանս կենաց հանգուցեալ Գէորգայ։ Եւ որպէս ի պատասխանիսն ընկատէի՝ ջանայր ամենայն ճշտութեամբ պատմել զպարագայս հարցին մանրամասնաբար իրրեւ ականատես եւ կենակից։ Ամենայն հեղութեամբ անուանէր նա զայն ինքեան բարերար, եւ ուրախ եր ոգւով, զի յետ 50 ամաց թէեւ անագան, բայց հետամուտ լինիմք պատրաստել զկենսագրութիւն բարերարին իւրոյ՝ եւս եւ ազգային բարերարի։ Ցնծացեալ եր ոգւով չափ, զի գործ բարերարութեան Գէորգայ հաչակեալ է ի ձեռն Աբրահամայ ամուսերիմ սուրբ էջմիածնի ի հառաջօրութեան Գերապատիւ Գաբրիել Ս. Ս. Ըքեպիսկոպոսի Թէմական Առաջնորդին Տփխեաց եւ Վերատեսչի Գէորգեան ձեմարանի Մայր Աթոռոյս յաւուր երկրորդ տարեդարձի նորին առաջի նորին Գերաճայրեալ Սուրբ Օծութեան Տ. Տ. Գէորգայ Դ. Ազգասէր Հայրապետի ամենայն Հայոց, որ իմաստուն նախահոգութեամբ յատկացուցեալ եր գտարեկան տոկոս կատակեալ գումարոյն Գէորգայ Մանուկեան ի պէտս օգնականութեան ճախուղ ձեմարանի։—Թէեւ ի ճառին Կալկաթացի անուանեալ է հան-

գուցեալ Գէորգն Թերեւս վասն լ կալկաթայէ գտանելոյ զգուշմարն, սակայն որպէս յայտնեցաւ ի պատմութենէն պարոն Մանուկայ, ծնեալ է նա ի նոր Ջուղա եւ նախնիք նորին համայն Ջուղայեցի, ապա ըզնակուԹիւն մինչեւ կալեալ ի Բաթաւիա եւ անդ վոխեալ առ Ամատաճ։

Յուսալի է զի յընԹերցմանէ կենսագրութեանն՝ զոր հաճի հրատարակել պատուաբժան խմբագրութիւնդ, շարժին արք հոյակապք եւ առաքինիք՝ որոց պարգեւեալ է ի Տեառնէ ձեռնհասուԹիւն, եւ ցանկացեալ հետեւիլ, եւ գուցէ ո՞ գիտէ եւ գերազանցիլ իսկ քան զԳէորգն, ջանան անմահացուցանել զանուանիս իւրեանց եւ իրաւամբ անուանիլ Ազգային բարերար, աներկմիտ գոլով զի Թէեւ անագան, քայց միշտ երախտագիտութեամբ յեղյեղին անուանք իւրեանց յազգայ սերնդոց։

Առաքինութիւնն անմահ է եւ անկորուստ։

Մնամք վասն բարօրութեան Ազգիս

Ջերմեռանդն ազօթարար առ Տէր,

ԳՐԻԳՈՐԻՍ Ա. ՐՒԶԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՀԱՑՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՆԻ ԵՒ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ։

Համար 49։

Ի 18/30 Մարտ 1877։

Ի Վալկաթա։

Յեա սորա յաւելումբ և գոհակութիւնըն զոր ընկալաք կանխաւ և միջոցաւ նորին Գերապատուութեան ըստ խնդրոյ և հետաքննութեան մերում։

(Կենսագրութիւն հանգուցեալ Մեծանուն աղայ Գէորգեայ Մանուկեանին, քաղմահմտութեամբ Հայկազն վաճառականին եղելոյ ի Ընդ[illegible] ՚ի կղզին Ջաւայ, գրեալ ի Տէր Ջուղա յամի Տեառն 1873, ի 18 Մայիսի։)

Ականաւոր վաճառականս այս աղայ Գէորգ Մանուկեանն ծնեալ է ի Նորն Ջուղա, որ յԱսպահան քաղաքի Պարսից, յամի Տեառն մերոյ 1764, ի հնագոյն ևն տոհմէ Մանուչարեանց կոչեցելոյ, յորմէ եւ ծագեալն է արդի ազգաբանութիւնն Զօհրաբեանց որ ի Ջուղայ եւ ի Հնդկաստան Հայր նորին՝ Մանուկ անուն՝ չէ լեալ ընչաւէտ։ Յետ մահու հօրն նոյն Գէորգ որդի նորա տեսեալ պատուն հօրն իւրոյ եւ զինքն իսկ ի նեղին վիճակի, Թողլով զայն եւ զհայրենիսն իւր, ի հասակի իւր քսան ամենից, պանդխտեալ է ի քաղաքն Մասրաս՝ յարեւելեան Հնդիկս, ուր եւ լեալ են յայնմ ժամանակի բազում Հայք Ջուղայեցիք բազմահարուստք՝ հայրենակից իւր։ Ընդ ժամանակս մինչ մնացեալ անդր, ի գործս տուրեւառութեանց է պատաղեալ։

Աղայ Շամիր Սուլթան անուանեալ հարստագոյնն ի հայկազունս տեղւոյն՝ Նոր Ջուղայեցի՝ տեսեալ զնա ժիրս եւ աչալուրջս ի տուրեւառս, տալով նմա (10000) տասն հազար Հնդկայ ռուփիս՝ իւր դրամագլուխ (սպմայեայ)՝ առաքեալ է զնա ի Ջավայ կղզին, որ է ընդ վարչութեամբ Թագաւորութեանն Հոլանդիոյ, որպէս գործակատար լինքեան։ Սոյն սա մեծանուն աղայ Գէորգ Մանուկեան, մնացեալ անդր ի բա-

Ա.ռ Սուրբ Յակովբայ վանօն Հայոց ի Սուրբ Երուսաղէմ . 10000

Բոլոր գումարն է 110000

Պատուիրեալ է ի կտակին իւրում՝ զվերոգրեալ գումարսն աւանդել ի ձեռս Յիշատակագրին (որ Անգղիերէն Բեղիստրար կոչի) բարձրագոյն դատաստանական Աւենին Կալկաթա քաղաքի որ ընդ վարչութեամբ Թագաւորութեանն մեծին Բրիտանիոյ, մընալ անդր մշանջենաւոր, այլ միայն զտոկոսս նոցին Հատուցանել վերոյ յիշեալ դպրատանցն եւ վանօրէից, առ ի սէտս ծախուց նոցունց։

Սոյն այս աղայ Գէորգ ոչ մոռեալ յաշխարհ՝ չունի Թողեալ զաւակ, վասն որոյ մնացորդք ընչից իւրոց, յետ հատուցանելոյն զվճռագումար հրիտակսն վերոգրեալս, եւ զայլս Թողեալս ուրոյն ուրոյն առ զաւակունս հանգուցեալ պարոն Մելքում եղբօրն իւրոյ, եւ զլեհսպես մեծամեծ ծախսն կտակակատարութեան, եւ այլոց, էր իբր երկու միլիոն գիլդր Հոլանդացւոց, որ առնէ իբրեւ չորս միլիոն ֆրանկ Գաղղիացւոց, զորս յերիս հաւասար բաժինս բաժանեալ վճռոյ բարձրագոյն քաղաքական Աւենին Հոլանդացւոց Բաթաւիոյ, ոտւան՝ մի բաժինն Մարիամ քեռն իւրոյ, սինն Թագուհի քեռն, եւ միւսն բաժանեցաւ ի մէջ զաւակաց նախ քան զինքն վախճանեալ պարոն Մելքում եղբօրն իւրոյ, որք են այժմ ի Կալկաթա։

Ա.յս պարոն Մելքում Մանուկեան հանգուցեալ եղբայր աղայ Գէորգայն

թաւխա քաղաքի նախասացեալ կղզոյն իբրեւ զամն երեսուն, իւրով ժիրաժիր եւ աչալուրջ ջանիւքն՝ գանձեալ է զգանձս բազմայոյսս, որոյք եւ ի կեանս անուխեանն իւրում օգնեալ է համազգեաց, եկեղեցեաց, վանօրէից, դպրատանց, անանկաց եւ ընտանեաց իսկ իւրոց։

Յետ ելանելոյն իւրոյ ի Զուզայոյ, ի դիպող պատեհութեանն իւրում՝ տարեալ է զմայր եւ զերկոսին քոյրս իւր անտի ի Մատրաս, ուր ամուսնացեալն է երեց քոյրն իւր՝ առաքինազարդն Մարիամ՝ ընդ պարոն Յակովբ Յարութիւն անուանեալ առն՝ ընդ Թոռնին վերոյիշատակեալ աղայ Շամիր Սուլթանին որ յիգական գծէն։

Զկնի իբր երեսնից ամաց մնալոյն ի Բթաւխա, վոխի սա յաստի կենաց ի հասակի վաթսուն եւ երից ամաց, յամի Տեառն 1827, ի 24 ամեանն Հոկտեմբերի, Թողլով զկատակ վերջին Թուեալ յամի Տեառն 1820։

Իսկ արդ՝ ի վերոգրեալ կտակին իւրում հրիտակեալ է զհետեւեալ գումարն գրամոյ դպրատանց, վանօրէից եւ եկեղեցեաց, այսպէս։

Ա.ռ Մայր Աթոռն Սրբոյ Էջմիածնի, որ յԱրարատ գաւառի 25000

Ա.ռ Մարդասիրական ձեմարանն Հայոց Կալկաթու . . 30000

Ա.ռ Դպրոցն Հայոց ի Մադրաս 30000

Ա.ռ Ամենափրկչեան Սուրբ Վանս, որ ի Նորն Զուղա . . 10000

Ա.ռ Սուրբ Կատարինէ վանս կուսանոց Նոր Զուղայու . . 5000

ունէր զուստերս չորս, որք այժմ չեն կենդանիք. Իսկ երիքին գուսերք նորին՝ ասկնայք Մարիամ Յ. Սարգսեան, Յանուսայի Մկրտիչ Յովհաննեան, եւ Իշխան *) Մանուկ Զօրաբեան (որ է ամուսին հանգուցեալ պարոն Մանուկ Զօրաբեան հսրեղբօրն իմոյ) են այժմիկ կենդանիք։

Ի յառաջարկութենէ նորին բարձր Սրբազնութեան Տեառն Գրիգորիսի Արքեպիսկոպոսի, Առաջնորդի սրբոյ Աժենափրկչեան Վանցին Ջուղայու, գրեցի զկենսագրութիւնս զայս՝ ըստ տեղեկութեանցն իմոց, ի լսելութենէ յարժանահաւատ անձանց։

Յ. Մ. ՁՕՐԱԲԵԱՆ.

Ի ՊԱՏԻՒ ՄԱԿԱՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ.

Որքան գեղեցիկ նպատակ է՝ այնքան գովելի եւ նախանձելի օրինակ պէտք է հանդիսանայ Տփխիսեցի մերազնեայ մի քանի անձանց երախտագիտական ըղձացմանց այն ազգօգուտ հաւաստիքը, որով երբեմն Տփխեցւոյ Թէմական - Առաջնորդութեան պաշտօնը վարող Գերապ. Տ. Մակար Ս. Արքեպիսկոպոսին ի պատիւ եւ ի յիշատակ՝ հանգանակութեամբ ըստ հապաղ ռուբլեաց մի գումար կկազմեն եւ կյատկացնեն Տփխեցւոյ Ներս. Ազգային - Հոգեւոր դպրոցին՝ նորին Վերապատուութեան անուամբ մի որդեգիր պահելոյ համար, ուստի եւ

(*) Անուն աղջկան Մէլրումի։

կարեւոր պատրաստութիւնքը Հոգալով՝ յիշեալ դպրոցի Հոգաբարձութեան կոմմանէ հետագայ տեղեկութիւնքը հազորդուած են եւ ամսագրոյս մէջ հրատարակել խնդրուած է, զոր եւ մեք կհրատարակեմք մեծաւ սիրով եւ շնորհակալութեամբ՝ փափագելով միանգամայն զի այսպիսի լուծերք եւ զգացմունքները յարատեւ մնան եւ այլոց եւս բարի նախանձ ազդեն։

Ա. Հայաստիկ Հոգաբարձութեան կոմմանէ յանուն Ժամբագրութեան ուղարկեալ գրութիւնը։

Ժամբագրո-ընկան Երեսպատ Ամսագրոյ.

Հոդաբարձութիւնս ընդ այսմ առաքէ ի ժամբագրութիւնդ զպատճէն յայտարարութեան պ Յովհաննու Չիթախեանց, դուքանի նուիրանաց 4000 ռ. եւս եւ կանոնադրութիւն, որք յաղագս պահպանելոյ ի դպրոցիս զմի որեղիր յանուն Բարձր Սրբազան Մակար Արքեպիսկոպոսի, խնամարհաբար խնդրէ, հրատարակել զայնս յամսագրին Արարատ ի գիտութիւն։

Հարկաւոր համարի սոյնն յաւելուլ եւ զայս, ըէ յիշատակեալ գումարն տումակօք արդէն ընկալեալ է ի սմին եւ առաջարկեալ է ուսումնական ժողովոյ Դպրոցին, առնել ընտրութիւն որեղերին եւ առաջարկել սմին ի հաստատութիւն։

Հոգաբարձու Գ. Լեւանգուլեանց.
Գործավար Բ. Հասան-Ջալալեանց.

Թ. 658.

Ի 30 Նոյեմբ. 1877 ամի *).

Տփղիս։

(*) Արարատ ամսագրոյս նախընթաց Դեկտեմբերեան տետրակին անձկութեան պատճառաւ՝ ի ներկայիս հրատարակել պարտաւորուած էինք, որոյ համար ներողամտութիւն կխնդրեմք։ Խ. խմբ.

Ահաւասիկ յիշատակեալ յայտարարութիւնը, որոյ վերջը կըտպուի ցուցակը եւ ապա կանոնադրութիւնը։

(ՊԱՓՂԷՆ)

Ծողովք Հոգաբարձութեան Ներսիսեան Ազգային — Հոգեւոր Դպրոցի

Թիֆլիզոյ պատուաւոր քաղաքացւոյ
Յովհաննու Զիլֆալեանց

ցաւագարուրիւն.

Յուղի անկանիլ Բարձր Սրբազան Մակարայ Ա.րք եպիսկոպոսի ի Մուրք Էջմիածին յ 31 ն Մարտի ամի անցելոյ, ոմանք ի բնակչաց քաղաքիս յանուն հասարակութեանս ցանկացան յարգել զՆորին Բարձր Սրբազնութիւնն, տալով զհրաժարական հացկերոյթ յայդուջ Մեծ. Պ. Յ. Խարազեանց։ Ցետ հացկերութի, կամելով յաւերժացուցանել զյիշատակ Նորին Սրբազնութեան հարազատ հովուութեան յընթացս 14 ամաց, ըստ առաջարկութեան Մեծ. Պ Անտոնի Ղօրղանեանց՝ կազմեցաւ հանդանակութեամբ դուման, որոյ տոկոսեօք պահպանելոց է որդեդիր մի ի դպրոցիդ յանուն Նորին Բարձր Սրբազնութեան։ Ընդ յայտարարութեանս պատիւ ունիմ համաձայն ցանկութեան նուիրատուացն՝ առաջի առնել Հոգաբարձութեանդ զչորս արբունի բանկային 5% տոկոսաբեր տոմսակս չորրորդ ներքին փոխառութեան ընդ համարաւ 2644, 2645, 2646 եւ 2647, որոց տոկոսեօք Հոգաբարձութիւնդ բարեհաճեցի պահպանել զորդեդիրն յանուն Նորին Բարձր Սրբազնութեան։ Ա յսորիկ տոմսակք դնեցան դումարաւ, որ կազմեցաւ 8է ի հանդանակութենէ յայդուջ եւ 8է ի տոկոսեաց նորա։ Ցետ սահմանուց առաջարկեցի եւ կանոնադրութիւն յաղագս ընտրութեան որդեդրին ի գործադրութիւն Հոգաբարձութեանդ։

ՑՈՒՑԱԿ ՆՈՒԷՐԱՑՈՑ

	Ռ. Կ.
Ադամեանց Յարութիւն. . . .	100
Աբիմեանց Խաճատուր, տիտուլեարնի սովետնիկ	10
Աբելն Բահանայ Բագրատունի . .	10
Բէհբուդեան իշխան Միքայէլ, սենատսկի սովետնիկ	100
Բէհբուդեան իշխան Կոստանդին, խմբագիր Тиф. Вѣст.	10
Գրիգորեանց Զաքարիա, դէյստվիտելնի ըտուդէնտ	25
Գասպարեանց Բրիստափոր, բժիշկ, նահվորնի սովետնիկ	10
Եւանգուլեանց Գէորգ, կանիտատ իրաւաբանութեան	25
Երիցեանց Ադէրքանդր	10
Լինֆիածեանց Համբարձում . . .	50
Խարազեանց Ղեւոնդ քահանայ . .	10
Խոջայէինաձեանց Թադէոս քահանայ .	10
Խոջաեանց Բարսեղ, նահվօրնի սովետնիկ .	50
Հախվերդեանց Գաբրիէլ, տոհմական պատուաւոր քաղաքացի	15
Ղամբարեանց Պօղոս, մագիստրոս իրաւաբանութեան	100
Ղորղանեանց Անտօն, կոլեժսկի սովետնիկ .	500
Մանանաշեանց Ադէրքանդր . . .	500
Միլիքեանց Յակովբ	100
Մուշեղեանց Կարապետ, տոհմական պատուաւոր քաղաքացի	200
Մանդէնեանց Մանդէն, տէր մասնաւոր պիմնաղիայի	15
Մանդէնեանց Սեդրակ, տեսուչ Ներսիսեան Դպրոցի	10
Մանդէնեանց Ամիրան, ուսուցիչ . .	10
Միրզայեանց Միքայէլ	50
Յովհաննիսեանց Յարութիւն, բժշկապետ, դէյստվիտելնի սատսկի սովետնիկ .	200
Յովհաննիսեանց Աբգար, խմբագիր «Փորձ» հանդիսի	200
Նալ ապետեանց Գասպար, տատսկի սովետնիկ	10
Շարուրեանց Սողոմոն, աղնուական .	500
Շիրազեանց Գրիգոր	50
Զիլֆալեանց Յովհաննէս, տոհմական պատուաւոր քաղաքացի	500
Ռօսինեանց Եադոր, տոհմական պատուաւոր քաղաքացի	200
Ռօսինեանց Ադէրքանդր, կոլեժսկի սովետնիկ	25

Ռօտինեանց Մարիամաոս, բժշկապետ, ըստ տատասի սովեսնիկ 50
Սարգսեանց Յովհաննէս աւագ քահանայ . . 10
Սիմէօնեանց Պետրոս, խմբագիր «Մեղու» Հայաստանի 25
Տէր Յակովբեանց Նիկողայոս, տէր մասնաւոր պիւնազիայի 100
Տէր Յարութիւնեանց Դրիզոր, ուսուցիչ . . 50
Քիշմիշեանց Աղէքսանդր, տիտուլարնի սովետնիկ 10
Քօչարեանց Կարապետ, բժիշկ 10

Հանդերձ տոկոսեօք բոլոր դումարն է . . 4000

Նախագիծ կանոնադրութեան

Որդեգիր ընտրելու եւ պահպանելու համար Ղերսիսեան Ա. Ղազարի—Հոգեւոր Դպրոցում յանուն Ղարին քարձր Արքեպիսկոպոսի

1. Թիֆլիզ քաղաքի ժողովրդականաց մէջ հաւաքած չորս հազար ռուբլի գումարի տոկոսեօք պահվում է մի որդեգիր Թիֆլիզի Ղերսիսեան Հոգեւոր Դպրոցում յանուն Մակար Արքեպիսկոպոսի։

2. Այդ նպատակի համար ժողոված չորս հազար ռուբլի գումարով պնդած է Արքունի բանկայի 5% բերող տոմսակներ, որոնք մատչէս պահպանվում են Ղերսիսեան Ազգային—Հոգեւոր Դպրոցի Հոգաբարձութեան գանձարանում։

3. Որդեգիրը պէտք է ընտրուի Թիֆլիզ քաղաքի ամենաազքատ հայ լուսաւորչական բնակիչների որդուցմէ. ընտրութիւնը որդեգրի յանձնաւում է ուսուցչական ժողովի Ղերսիսեան ուսումնարանի, իսկ նշանակում Հոգաբարձութեան նոյն Ազգային—Հոգեւոր ուսումնարանի, համաձայն կանոնաց վերաբերելոց ընտրութեանց որդեգրաց։

4. Եթէ ընտրուածներն հաւասարապէս լինին ընդունակութիւնով եւ ամեն հանգամանքով, այն ժամանակ վիճակով պէտք է որոշէ Հոգաբարձական ժողովն։

5. Եթէ որ եւ է պատճառով որդեգիրը կարճկուի վերոյիշեալ Դպրոցից, նորա վախարէն ընտրվում է նորը նոյն կարգով։

6. Որդեգրի պահպանութեան համար որոշված գումարի անցաղարձը, եթէ այնպիսին կլինի կամ նոր որդեգրի ուշանալու եւ կամ մի այլ պատճառաւ, միանում է մայր գումարի հետ եւ դրուում է Արքունի բանկայի ի շահեցողութիւն մինչեւ այլ անօրէնութիւն։

7. Եթէ Թիֆլիզի Ղերսիսեան Ազգային—Հոգեւոր Դպրոցը տէր մի արտօջէ վաճվի, որդեգիր պահվում է մի այլ Հայ նման համապատասխանող դպրոցում ընտրութեամբ Ղարին քարձր Արքազնութեան Մակար Արքեպիսկոպոսի ի կենդանութեան իւրում, իսկ տապ ցուցմամբ տեղական վիճակաւոր Առաջնորդին Հայոց Թիֆլիզոյ։

(Ի վերջ եւս պիտի տպագրեսցի)

3. ՉԻՓԱԽԵԱՆՑ։

(Ե՛ տպ վաճեցաց՝ պարճենի է հոգեբուխ՝ ընեն)։

Հետագայ նամակը շնորհակալութեամբ կհրատարակեմք։

ԻՄՊԱՏԻ։

Խմբագրո-ընէան Ընթերց Հասցեյ.

Տփխիս քաղաքի բնակիչ Ազնիւ իշխան Եւդինէոս Գրիգորեան Ռէհրութեանցն ունենալով ի կողմն արեւմտեան Տփխիսոյ իւր սեփական կալուած նախշիրոր տուն Հայոց տամբ բաղկացեալ դիւղ մի, ի նախնւոմն տեսանելով հարն իւր իշխան Գրիգոր Բեհրութեանցն զվշտալի ժողովուրդն այնմ գիւղ առանց եկեղեցւոյ՝ շինեաց արդեամբ իւրով հոյակապ քարաշէն եկեղեցի անուամբ սուրբ Աստուածածնին, նոյնպէս եւ զարդարեաց ի նիւթոյ պայծառագոյն զարդուք ըստ ամենատեսակ պիտոյից, եւ այժմ եւս ըստ խնդրանաց իմոյ՝ որ եմ ծխական քահանայ նոյն գիւղ, ընծայեաց յիշեալ եկեղեցւոյն երկու օրաւար վտակն յաղագս դերեզմանատան, վասնորոյ վերոյիշեալ Եւդինէոս աղնուականի այս Աստուածահաճոյ առաքինութիւնքն գովելով յատկապէս պահանջեմ կմատուցանեմք Ձէ ես եւ Ձէ Ազգայինք մեր։

Ուստի խոնարհաբար խնդրեմ ի խմբագրութենէդ Արարատ Ամսագրոյ զետեղել եւ զայս յէջս պատուական Արարատիդ ի լուր Ազգայնոց:

ՍԱՐԳԻՍ ՓԱՀԱՆԱՑ ԵՐԻՑԵԱՆՑ.

Ի 14-ն Դեկտեմբերի 1877 ամի,

Ի Գ. ՕՂԱԼԵ.

Ի ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ.

Խմբագրութեան Երկաբան Ընտագրոյ.

Բարեպաշտ պարոն կարապետն Շիլթեանց ի կենդանութեան իւրում ըստ յորդորանաց իմոց կտակաւ աւանդեալ էր յօդուտ եւ ի վերանորոգութիւն Ծխական Հոգեւոր Դպրոցի սուրբ Աստուածածնի եկեղեցւոյ քաղաքիս զվեց հարիւր (600) ռուբլիս արծ. եւ որովհետեւ շինուածք դպրոցին զոլով հնացեալ եւ բայքայեալ եւ արժանի վերանորոգութեան, ուստի համաձայն խորհրդոյ Հոգաբարձութեան վերանորոգեցաւ շինուածք դպրոցին վայելուչ եւ յարմարաւոր եղանակաւ ի դումարաց հանգուցեալ Շիլթեանց. եւ ապա յաւուր օրհնութեան Դպրոցի պատարագ մատուցաւ. եւ զկնի սրբոյ պատարագի մեծաւ հանդիսիւ պաշտօն կատարեցաւ յեկեղեցւոջ վասն հոգւոյ հանգուցեալ կարապետի Շիլթեանց, ուր եւ ներկայ գտաւ Տեսուչն ծխական դպրոցաց քաղաքիս Բարեշնորհ Արիստակէս Վարպետեան Դաւթեանց:

Թէպէտեւ հանգուցեալն ոչ էր ուսումնական անձն, եւ ոչ եւս ամենահարուստ ումն, սակայն ունելով աղնիւ հոգի եւ ազգասէր բնաւորութիւն, նըւիրեալ էր բաժին ի կայից իւրոց այսպիսի ազգօգուտ գործոց:

Վասն որոյ զովելով զովեմ սոյն օրինակ ազգօգուտ գործքը հանգուցեալ Մեծարգոյ Կարապետի Շիլթեանց, միանգամայն եւ բարեմաղթեմ առ բարձրեալն Աստուած, զի զհոգի նորա հանգուսցէ ի լոյս երեսաց իւրոց:

Տէր Աստուած, պի յարդիլի ժողովրդականք մեր նախանձաւորք լինէին այսօրինակ ազգասէր գործոյ ի պարծանս եւ ի միխիթարութիւն Ազգիս կատարելոյ:

Ց. Ք. Ս.

1878 Դեկտ. 20.

Ի Նոր-Նախիջեւան.

Յիշատակն բարեպաշտի օրհնութեամբ եղիցի:

Հետագայ արձագանքը Աստրախանու Գեր. Առաջնորդին խորին ուշադրութեան յանձնելով՝ կ'յուսամք որ Նորին Գերապատուութիւնը կիսթիայ պէտք եղածը հոգալ եւ տնօրինել, միանգամայն կարեւոր բացատրութեամբք հաղորդել տալ ի տեղեկութիւն մերազնէից:

Ուրիշ պատեհ առթիւ կրկին կտեսնուիմք:

ԱՐՋԱԴԱՆՔ ԱԺՏԷՐԽԱՆԷՆ.

Աժտէրխան քաղաքի մէջ կան յետագայ Ուսումնարանները: Երկուց ստից Թեմական Հայոց Հոգեւոր Դպրոցներ, Ազգաբաեան Հայոց գաւառային ուսումնարան եւ Ծխական արքունական Հայոց դպրոց՝ որ Ազգաբաեան ուսումնարանի պատրաստական դասարանն է համարվում: Սոցա մէջ Հայոց լեզուն պարտադիր առարկայ է համարվում, բայց ՔԷ Հայոց լեզուի պարոն ուսուցիչները ինչպէս են աւանդում այս նուիրական լեզուի գիտութիւնքը՝ Թողնում եմ իրենց խղճին. ճշմարիտ պէտք է ասել՝ որ Աժտէրխան քաղաքը բարեհոգի գիտնական Սերովբէ Վարժապետ Պատկանեանցի մահից յետոյ, չգիտեմ որոնց

անհոգութեամբ, տակաւին կարօտ է մի Հայկազեան եւ Հայոց լեզուի եւ դրականութեան քաջահմուտ ուսուցչի: Բայց ի վերոյիշեալ ուսումնարանները՝ կան Ա.սարախանովը նահանգային արական Գիմնազիա, Բէլնի ուսումնարան՝ որ նոր է բացուած եւ Մարիամեան օրիորդաց Գիմնազիա, որոնք Ա.րքունական են, եւ սոցա մէջ Հայոց լեզուն Թէպէտ պարտադիր առարկայ չէ համարվում բարձրագոյն հաստատեալ կանոնադրութեան համաձայն, բայց Թոյլատրած է Հայ աշակերտաց համար առանձին ուսուցչի միջոցաւ աւանդել Հայոց լեզու, ինչպէս եւ կրօնը: Հայոց ժողովուրդը, որոնց զաւակունքը ուսանում են այն ուսումնարաններուումը, կարեկցաբար եւ համակրութեամբ չնայելով այս վեմ առարկայի վերայ, եւ հոգ չտանելով իրենց զաւակաց Հայոց լեզուի մէջ վարժելոյ, միշտ կղանդատեն՝ Թէ հայագէտ երիտասարդներ չկան: Ա.ստրախանու նոր քահանաներից մէկը՝ դուբե մի առանձին յոյս տանելով իւր սրտի մէջ պատուոյ եւ պարգեւաց, Թարց պիտութեան Հոգեւոր Իշխանութեան իրնդրաղով դիմել է արքունական ուսումնարանաց իշխանութեան, յայտնելով իրր իւր ցանկութիւնը՝ աւանդելոյ Գիմնազիոնների հայ ուսանողաց Հայոց լեզու, եւ ուսումնարանական իշխանութիւնը իւր իրաւանց պէս՝ հաստատել է տուել նորան ուսուցչական պաշտօնի մէջ: Քահանայն հաստանելով իւր անխորհուրդ նպատակին՝ ամբողջ տարուց ընթացքում հիւրի նման մի քանի անգամ է գնում պարապելոյ դասատուութեամբ եւ այն էլ ո՛վ գիտէ ինչպէս, տղայք եւ աղջկունք Ծարաւ են տակաւին Հայոց լեզուի ուսմանց տարեկան հարցաքննութիւն էլ չկայ կրօնի եւ Հայոց լեզուի համար, որ գոնէ Հոգեւոր Իշխանութեան կողմէն մի պատգամաւոր նշանակվէր եւ հայ աշակերտաց հայոց լեզուի մէջ յառաջադիմութեանը կամ յետադիմութեանը տեղեկանար, որ ապա հոգ տարվէր մի ժրաջան ուսուցչի՝ ի հարկէ չափաւոր ռոճկով, որը կպարտաւորվէին այն աշակերտաց ծնօղքը վճարել: Ահա Ա.ժաէրիանու հայադղի երկսեռ զաւակաց անպարտութիւնը մայրենի լեզուի գիտութեանց մէջ, եւ նոցա ծնօղաց եւ ուսուցչաց անհոգութիւնը: Ա.յս տխուր իրողութեան վերայ հարկաւ ամեն ըղձալի սիրտ կցաւէ եւ Հոգեւոր Իշխանութիւնը կքարեհնճէ իւր քաղցի ուշադրութիւնը դարձնել այս վեմ առարկայի վերայ, որովհետեւ յոյժ փափագելի է, որ հայոց տղայքը եւ աղջկունքը մայրենի լեզուի գիտութեանց մէջ վարժվին եւ զարգանան, եւ ապագայումը հայ գերդաստանի համար բանադէտ եւ հայագէտ հայեր ու մայրեր լինին, որոնց քաղցը եւ ծարաւը տակաւին զղում է մեր աղգը:

* * *

20 Դեկտեմբերի 1877,

Ա.պրաքսեան.

ՄՇԱԿ ՕՐԱԳԻՐ.

Ի Տփխիս հրատարակուող Մշակ անուն Հայերէն լրագիրը՝ որ անցեալ տարի շաբաթական երկու Թերթ կհրատարակուէր, ներկայ տարւոյ Յունվարէն սկսաւ ամենօրեայ հրատարակուիլ, եւ խմբագիրն է դարձեալ Մեծարգոյ Պ. Գրիգոր Ա.րծրունի, եւ լրագրի տարեկան գինն է տասն ռբլ:

Իսկ գալով օրագրի ուղղութեան, դուբէ այսուհետեւ նորա համար բարեզուշակ դաղափար կբռնանք յուսալ եւ տեսնել. ուստի յաջողութիւն մաղթելով կշնորհաւորեմք Մշակի նորոգ ասպարէզը:

Փափաքելի է՝ որ ամենօրեայ հրատարակող եւ ողջամիտ ուղղութիւն ունեցող հայ Թերթից Թիւը աւելանայ: